

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

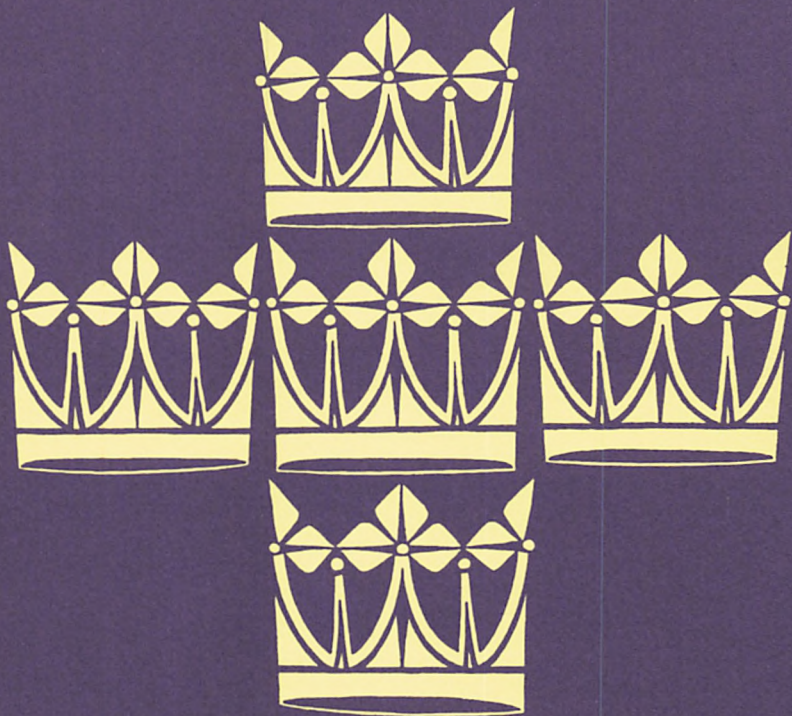
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Harald Nissen:

Om EDB, segl og heraldikk 9

H. Erik Olesen (†):

Margrethe Skovgaards gravsten i Sankt Knuds kirke i
Odense 18

Sigurd Engelstad:

En heraldisk kuriositet 28

Heraldica varia 33

Heraldisk litteratur siden sidst 34

Dette hefte er udgivet med støtte fra Nordiska publicerings-
nämnden för humanistiska tidskrifter (Finland) og Alfred Goods
Fond.

Om EDB, segl og heraldikk

Av Harald Nissen

Registrering og gjenfinning av våpen og segl

Emnet EDB og heraldikk, eller EDB og segl, ser man av og til behandlet i litteraturen (Mogens Boman 1974, N. M. Brooke 1974-75, M. R. E. Dubuc 1981, Monica Aase 1984, 1989, Toni Diedrich 1987). Det som bl.a. har vært belyst, er problemet med registrering og gjenfinning av våpen eller segl.

Dubuc (1981) skriver at identifikasjon av våpen hvor bæreren er ukjent, ikke kan bli oppnådd uten ved hjelp av en »ordonné« (nøkkel) i overensstemmelse med en systematisk detaljert klassifikasjon. Metoden som han har brukt, er basert på en analyse av elementene i et våpenmerke, som gir et vokabular og en grammatikk. Hvert av disse elementene er på forskjellig måte ordnet systematisk ved hjelp av store bokstaver og tall. Slik en analyse markerer: antall felter, hva slags delelinjer det er, feltets tinktur, hvilken klasse figuren(e) hører til, identifikasjon av figuren(e), deres karakteristiske attributter og tinkturer, kvantiteter, posisjon og ordning av figurer, så vel som relasjonene mellom figurene eller grupper av figurer. En figur eller gruppe av figurer er alltid representert av en enhet på femten tegn. Av det har man mange fordeler: kortfattet, nøyaktighet, regelmessighet, automatisk klassi-

fikasjon, uavhengighet av blasoneringspråk, mulighet for gjenfinning av våpenet fra dets index.

Denne metoden, betegnet som RED, er redegjort for i detalj i *Essai de classification systématique des armoiries européennes*, publisert av La Documentation cistercienne, Abbaye Notre-Dame de Saint-Rémy, B-5430 Rochefort (Belgia), 1977-1978, og danner der volum 21 i *Bibliographie général de l'ordre cistercien*. Metoden har vært prøvet med suksess på l'Armorial cistercien, publisert av den samme forfatter. Den har også vært brukt effektivt på 3300 våpen i en *Armorial des gentilshommes normands du XVIIe siècle* og tillater etableringen av en heraldisk »ordonné« eller nøkkel.

De systematiske tabeller som allerede er opprettet, vil danne basis for en polyglott (flerspråklig) illustrert thesaurus som omfatter inntil 24 europeiske språk. Kodene som er lesbare ved computer, et Philips 330 system tillater sammensetningen av en europeisk heraldisk base, av sedler i klartekst fra medarbeidere, hvis hjelp er varmt ønsket.

Jeg er ikke helt sikker på hva forfatteren mener her. Men hvis man har en polyglott thesaurus, må det vel bety at materialet er søkbart på de 24 forskjellige språk. Et annet spørsmål er, når nytt materiale skal legges inn, skal man da ha

blasonering på for eks. fransk, eller er det likegyldig hvilket av de 24 språk man bruker?

Imidlertid er det en besnærende tanke om man kunne få bygget opp en heraldisk database som f.eks. omfatter Burke (1969), Rietstap (1965, 1969-71) og Siebmacher (1855-1969) for å nevne noen. Man har da også i flere land sett på muligheten for registrering av segl ved hjelp av EDB. I Vest-Tyskland utarbeidet »Das Kölner Symposium von Siegelexperten« (1986) en katalog med angivelse av hvilke data som bør være med (T. Diederich 1987). Den var meget omfattende. Ved Riksarkivet, Oslo har Brita Nykvist satt igang slik registrering og ved Universitetsbiblioteket i Trondheim har vi registrert ca. 1000

segl fra 1600-tallet og frem til vår tid fra våre egne samlinger (M. Aase 1984, 1989). Her er registrert både private (Ill. 1 og 2) og offentlige segl (Ill. 3). Til arbeidet har vi brukt en APPLE III maskin. Senere har vi overført materialet til IBM, da vi med det utstyret vi for tiden har, kan få en bedre trykk. Det blir en bok, men det blir vel også mulig å få materialet på diskett.

Ved registreringen holdt vi oss til et enklere skjema enn det som er foreslått av Das Kölner Symposium von Siegelexperten. Det ser slik ut etter at vi gikk over til IBM:

NA: Navn på person/institusjon som fører seglet

FD: Fødsels- og dødsår for personen

TI: Tittel på personen

Ill. 1. Lagmann i Trondhjem Abraham Drejers segl, datert 1717. Seglet viser våpnet til hans mor, Anna Catharina Stricht van Hoffmersel. Moren, som var født i Brasil, skal ha vært av hollandsk herkomst. Dexter felt viser et sølv felt med damaskering, mens vi i det blå sinister felt finner sølv dråper. Våpnet finnes gjengitt med farver på et pergament i Universitetsbiblioteket i Trondheim. Der er navnet skrevet von Strich und Hof-Mersel. Fra samlingene av segl i Universitetsbiblioteket i Trondheim. Foto: Trond Aalberg.

Ill. 2. Kaptein Francois du Pont's segl på en kvittering til landkommissær Friderich Mercker, Christiania. Francois du Pont var kaptein ved oberst Palle Krogs gevorbne infanteriregiment 21.4.1687. Avgått 22.6.1691. Til oppbygging av den norske hær fra 1628 trengte vi »know how«. På 1600- og 1700-tallet finner vi derfor offiserer med tyske, franske og hollandske navn, den tids fremmedarbeidere. Mange stiftet familie og slo seg ned i Norge. Fra samlingene av segl i Universitetsbiblioteket i Trondheim. Foto: Trond Aalberg.

Ill. 3. Seglsamlingen ved Universitetsbiblioteket i Trondheim inneholder også offentlige segl. Her er segl brukt av Priseretten i Trondhjem med Norges riksvåpen hvor løven holder en hellebard med krumt skaft. Seglet er udatert men må være fra tiden 1807-1814. Foto: Trond Aalberg.

- BS: Blasonering av skjold
 BH: Blasonering av hjelmtegn
 BE: Blasonering av skjoldholdere
 ÅR: Dokumentets år
 OP: Dokumentets oppstillingssignatur
 ME: Merknader
 FI: Ved avfotografert segl: negativnummer
 MO: Ved monogramsegl: bogstavene
 NR: Intern dokumentidentifikator

Ved utskrift av seglet i ill. 1 ville det gi:

- NA: Drejer, Abraham
 FD: 1671-1736
 TI: Lagmann, etatsråd
 BS: Skjoldet kløvd i sølv og blått, i 2. felt ni dråper
 BH: På kronet hjelm et skjold (fane) kløvd i blått og sølv med ni dråper i dexter felt; mellom to fjær
 ÅR: 1717

ME: Morens våpen, Anne Catharina Stricht van Hoffmersel, 1651-1731

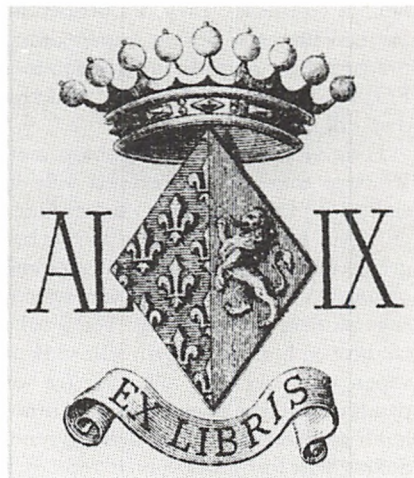
OP: fMs 146a

FI: Film: F II 2809

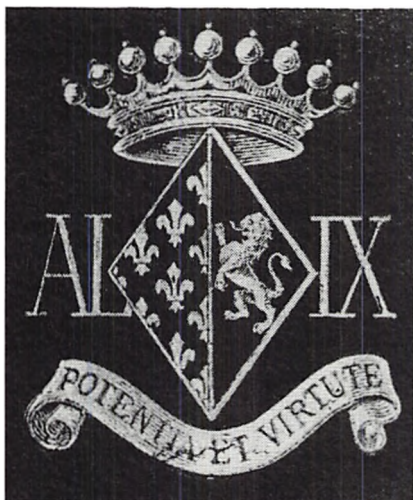
NR: 0525

Efter min mening skulle dette, muligens med litt forandring, være tilstrekkelig for registrering av våpen f.eks. i Rietstap. Vi kan se på hvordan det ville virke hvis vi hadde registrert hele Rietstap i en database. Den inneholder beskrivelse av ca. 105 000 våpen, især nederlandske, franske og tyske men også endel britiske, skandinaviske og øst-europeiske. Med over 100 000 våpen er det ikke gjort i en håndvending å registrere alt dette. Men la oss si at vi hadde gjort det.

I Universitetsbiblioteket i Trondheim har vi en bok av Nicolas de Lamoignon de Basville. Den heter *Mémoires pour servir à l'histoire de Languedoc* og er utgitt i Amsterdam 1734. Boken er nydelig innbundet i skinn og er forsynt med ex libris (Ill. 4). Det viser et rom-

Ill. 4. Ex libris med Alix comtesse de Tour-nons våpen. Foto: Trond Aalberg.

Ill. 5. Superexlibris med Alix comtesse de Tournons våpen. Her med devisen POTENTIA ET VIRTUTE. Foto: Trond Aalberg.

beformet skjold med fransk grevkrone over. Vi gjetter på at boken må ha tilhørt en dame av fornem fransk slekt. Av bokmerket ser vi at hun i dåpen fikk navnet Alix og at boken sannsynligvis kom i hennes besittelse i 1879. På utsiden av permen finner vi også et superexlibris preget i gull. Her ser vi også mottoet POTENTIA ET VIRTUTE (Makt og dyd) (Ill. 5).

Hvis vi i vår tenkte database med Rietstap søkte på fleurs-de-lis ville vi sikkert få ut mye, siden det finnes mange våpen med liljer. Med vi kunne begrense antall treff ved å føye til: og semé og parti. Vi kan nemlig ved vårt system søke på flere ord samtidig. Ved å søke på: løve og hjort og villsvin ville vi få ut våpen som inneholdt alle disse tre væpendyr, men ikke noen våpen som inneholdt bare ett eller to av disse dyrene. Søkeordene forbinder vi med ordet *og*. I vårt tilfelle hvor vi skal søke blant over 100 000 våpen, kunne vi derfor søke på:

parti (kløvd), semé (strødd med), fleurs-de-lis (liljer) og lion (løve). Men vi måtte huske på å forbinde alle de franske søkeordene med ordet *og*, altså ikke komma. Det er fordi dette er en norsk base. Men vi kunne selvfølgelig ha programmert på forhånd at vi skulle forbinde søkeordene med det franske *et*, en asterisks (*), eller noe annet. Heller ikke måtte vi putte inn norske oversettelser i parentes. Hvis vi var sikre på at 2. felt var rødt, kunne vi føye til: og gueules. Da ville vi sikkert få treff på Tournon (Ill. 6):

NA: Tournon

TI: Marquis - Languedoc

BS: Parti: au 1 d'azur semé de fleurs-de-lis d'or; au 2 de gucules au lion d'or

BH: Un lion issant, entre deux cors-de-chasse

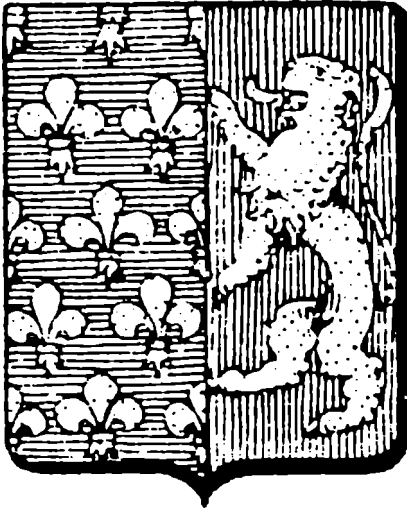
ME: Devise: POTENTIA ET VIRTUTE

NR: x

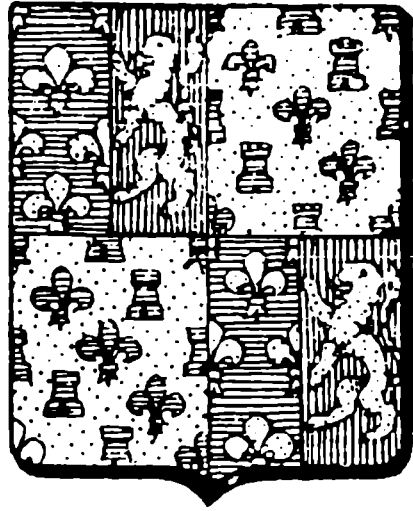
Hadde vi kjent hjelmtegnet, en oppstigende løve mellom to jakthorn, ser vi at vi kunne ha søkt på det i feltet BH, devisen kunne vi ha søkt på i feltet ME.

Til Tournon hører også en gren Tournon-Simiane, marquis de Claverson. De fører et kvadrert våpen med Tournon i 1. og 4. felt og Simiane i 2. og 3. felt, som er et gull felt strødd med blå liljer og tårn (Ill. 7). Hos Rietstap finner vi denne blasonering av skjoldet: Ecartelé: au 1 et 4 les armes parties qui précèdent, aux 2 et 3 d'or semé de fleurs-de-lis d'azur et de tours du même (Simiane).

Hvis vi hadde lagt inn denne blasoneringen i databasen, ville vi nok fått treff på Tournon-Simiane, dersom vi søkte på fleurs-de-lis og semé. For vi har jo det også i Simiane. Men vi ville ikke fått treff på Tournon-Simiane, hvis vi hadde føyet til: og lion, fordi ordet lion (løve)

Ill. 6. Slekten Tournons våpen fra Rolland (1967).

Ill. 7. Slektsgrenen Tournon-Simianes våpen fra Rolland (1967).

ikke finnes i blasoneringen. Maskinen gjengir bare nøyaktig det som er lagt inn. Vi måtte derfor legge inn en full blasonering av våpnet, f.eks.:

NA: Tournon-Simiane

TI: Marquis – Languedoc

BS: Ecartelé: aux 1 et 4: Parti: au 1 d'azur semé de fleurs-de-lis d'or; au 2 de gueules au lion d'or (Tournon), aux 2 et 3 d'or semé de fleurs-de-lis d'azur et de tours du même (Simiane)

ME: Cri: AU PLUS DRU! Devise: POTENTIA ET VIRTUTE

NR: y

Noen av leserne lurer vel på hvem denne Alix var? Ved studium av dertil egnet litteratur, fant vi at det var to aktuelle Alix. Den ene var Alix comtesse de Tournon, datter av Camille greve de Tournon (Jacques Moulard 1914, s. 218). Den andre var Alix, datter av Alexandre-Francois-Xavier greve de Tournon-Simiane, marki de Claveson (Nicolas Viton de Saint-Alais, 1872,

bind 2, s. 456). Men etter våpnet å dømme er det vel mest sannsynlig at det er datter av greve Camille.

Spørsmålet er om det lønner seg å bygge opp slike databaser. Renesse (1983) er en slags nøkkel til Rietstap, slik at man kan identifisere ukjente våpen. Når det gjelder britiske våpen har vi Papworth (1961). Men jeg vil påstå at søkingen ville være lettere ved bruk av en slik database. For Siebmacher som er et sentralt verk innen heraldikken, er det ingen nøkkel for hele verket, så der kunne det være nyttig.

Men utviklingen stanser ikke med det vi her har vist. Boman gjør i brev oppmerksom på at man idag kan «foreta monstergenkendelse automatisk». I vårt bibliotek har vi fått demonstrert utstyr som viser bilder av motiver vi søker på. Hvis vi brukte slikt utstyr på en seglsamling, ville vi på en skjerm kunne få beskrivelse av motivet i seglet, mens vi på en annen skjerm ville få en billedgjengivelse av seglet.

Registrering av bøker og tidsskrifter ved hjelp av EDB

Vi lever nemlig i dataalderen. Boksamlingen ved biblioteket der jeg arbeider (Universitetsbiblioteket i Trondheim), har sammen med Norges Tekniske Universitetsbibliotek, Trondheim siden 1980 registrert all sin tilvekst av bøker og tidsskrifter ved hjelp av EDB. Til denne databasen som heter BIBSYS, er også knyttet universitetsbibliotekene i Tromsø og Bergen og noen andre større forskningsbiblioteker. Universitetsbiblioteket i Oslo har også nå kommet med. Via en terminal (slik de har i bankene) kan vi i Trondheim se hva de har av bøker og tidsskrifter bl.a. i universitetsbibliotekene i Bergen og Tromsø. Lignende databaser for universitetsbiblioteker og større forskningsbibliotek finnes også i de andre nordiske land. Det er ALBA og ALIS i Danmark, KATI og KAUKO i Finland og LIBRIS i Sverige. Nærmeste bibliotek kan orientere om dette, men resultatet er ihverfall at vi her i Norden kan følge med i hva som kjøpes inn av litteratur i de forskjellige nordiske land. Vi merker det bl.a. ved at den heraldiske litteratur vi kjøper inn, blir lånt ut både til Danmark og Sverige. I løpet av 1989 har vi også gått over fra BIBSYS I til BIBSYS II. Lignende systemer finner man selvfølgelig også i land utenfor Norden.

Søking i eksterne databaser

Men informasjon om litteratur kan også skaffes på annen måte. For mange fag finnes det idag løpende bibliografier eller referatidsskrifter, som gir informasjon om ny litteratur. Det kan være bøker, tidsskriftartikler eller kongressrapporter. I fagene medisin, teknikk og naturvitenskap spiller tidsskriftene med artikler om det nyeste innen faget en stor rolle. Men det tar tid å følge med i tidsskrifter. Ikke alltid er de for hånden

heller. Såkalte referatidsskrifter spiller derfor en stor rolle i disse fagene. Der får man informasjon om forfatter og tittel på arbeider innen et bestemt fagområde og hvor det er publisert. Enkelte slike organer har også med et referat av innholdet, i f.eks. en tidsskriftartikkel. På den måten kan man også følge med i tidsskrifter man ikke har i sitt eget bibliotek. Men for en travel forsker tar det også tid å følge med i referatidsskrifter. Særlig kan det være arbeidskrevende å foreta en retrospektiv søking, hvis man skal ta fatt på et nytt forskningsområde. Det kan f.eks. være spørsmål om hva som har skjedd innen et bestemt fagområde i løpet av de siste fem år.

Det er derfor mange år siden man begynte å lagre slik informasjon på datamaskiner. Det gjelder særlig fagene medisin, teknikk, og naturvitenskap. Men samfunnsfagene og humaniora har også nå tatt i bruk slike metoder. I vårt bibliotek søker vi daglig i slike databaser, som kan finnes seg i Frankrike, Italia, Tyskland eller U.S.A.

Vi fikk derfor lyst til se hva vi kunne få ut ved å søke på heraldikk i slike databaser, og vi prøvde først med en amerikansk database DIALOG. Den består av forskjellige »files«, som representerer forskjellige fag. Av disse søkte vi på »File 439: Arts & humanities Search 1980-1988«, altså litteratur registrert i løpet av perioden 1980-1988. Ved å søke på »heraldry«, fikk vi ut 67 såkalte »items«, altså 67 publikasjoner. Det var både artikler og bokanmeldelser, f.eks. W. Leaf, 1983. Saracen and Crusader Heraldry in Joinville, History of Saint-Louis (Illustrated). - Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 1983, N 2, P 208-214. Det førte til at jeg ikke bare bestilte artikkelen fra Oslo, men også lånte en dansk utgave i vårt eget bibliotek av Joinvilles bok om Ludvig den hellige. Som eksem-

pel kan jeg også nevne at vi fant en bokanmeldelse av G. Oswalds bok fra 1984, Lexikon der Heraldik (de oversetter også tittelen til engelsk). Det opplyses også hvilket språk anmeldelsen er på. Denne var på tsjekkisk, så jeg ville hatt lite glede av den. Imidlertid befinner boken seg allerede i vårt bibliotek, så det var ikke så farlig. Men slik søking kan jo være nyttig hvis man vil undersøke hva andre mener om en bok man har tenkt å kjøpe, særlig hvis det er dyre bøker det er snakk om.

Av Michel Pastoureau's bok fra 1979, *Traité d'héraldique* (anmeldt i *Heraldisk Tidsskrift* bd. 5, nr. 47, 1983, s.340-341), fant jeg adskillige bokanmeldelser. Den har vi også i vårt bibliotek. Men jeg fant også anmeldelse av en annen bok av samme forfatter fra 1982, nemlig *The Hermine and the Vert, Studies in Medieval Heraldry (L'hermine et le sinople, Etudes d'héraldique médiévale)*.

Det var anmeldelser av bøker utgitt på forskjellige språk, italiensk, ungarsk (*5 Centuries of Heraldry (Hungarian National Archives of Heraldry) - Hungarian - Straubnyulaszine, E.*), på slovakisk av J. Graus i *Historicky Casopis*, 1988, V36, N2, P315), på catalansk (*Catalan Heraldry, 1150-1550 - Catalan - Riquer, M.D.*) og på fransk av J.B.D. Vaire i *Bulletin Monumental*, 1984, V142, N3, P350-351 for å nevne noe.

Interessant var det også å finne *Russian City and Provincial Heraldry in the 18th and 19th centuries - Russian - Sovoleva, N.A.*, altså en bok på russisk av N. A. Sovoleva. Den var anmeldt på engelsk av W. F. Ryan i *Slavonic and Eastern European Review*, 1985, V63, N1, P123-124.

Meget av dette er skrevet på språk som gjør det utilgjengelig for meg, men det er interessant å se hva som foregår på heraldikkens område i Øst-Europa.

Flere av bøkene vi fant ved denne søkingen, ser jeg har vært anmeldt i *Heraldisk Tidsskrift*, f.eks. Neubecker, men det var også adskillig som jeg savnet. Jeg begynte å få en mistanke om at denne databasen bare registrerte litteratur fra historiske, kunsthistoriske eller litterære tidsskrifter, men ikke de rent heraldiske.

Den neste database vi prøvde var den franske *Questel*, og vi søkte på en file *FRANCIS*. I den finner vi forskjellige domaines: *Littérature, Archéologie, Ethnologie, Répertoire d'art, Amérique Latine, og Religion*, for å nevne noe. I *Questel* kan man bruke enten engelsk eller fransk som søkespråk, men man må på forhånd gi signal om hvilket søkespråk man vil bruke. Vi brukte fransk og søkte da i *Francis* på *Héraldique*. Det gav i alt 201 dokumenter, hvilket var betydelig mere enn hva vi fikk i *DIALOG*. Det ble referert til både bøker og tidsskriftartikler og på de forskjellige språk. Først og fremst på fransk selvfølgelig, blant annet kjente navn som *Pinoteau* og *Pastoureau*. Av sistnevnte forfatter fant vi blant mange andre publikasjoner den før nevnte boken om «*Hermelinet og det grønne*». Det viser jo at det som rimelig kan være, er endel overlapping i slike databaser. Men det er også mulig å finne arbeider som ikke er registrert i andre baser. Ellers fant vi artikler på engelsk, tysk, italiensk, rumensk, slovensk og tsjekkisk. Av russisk fant vi bl.a. den før nevnte bok av N. A. Sovoleva, men her benevnt som *SOBOLEVA*. Så her er det vel en transkripsjonsfeil et sted.

Av polsk kan jeg nevne A. Heymowski (ikke ukjent navn for våre lesere) med *Herby polskie w brukselskim Srmorial Gymnich, recte Lyncenich (Les blasons polonais dans l'Armorial Gymnich, recte Lyncenich)*. - *Studia oznawcze. Commentationes Warszawa*,

1985, vol 29, pp 95-124. Som vi ser blir tittel oversatt til fransk hvis det f.eks. er et polsk, russisk eller tsjekkisk arbeide, men ikke hvis det er en engelsk bok eller artikkel. Av engelske arbeider merket jeg meg den før nevnte artikkel av Leaf om heraldikken i Joinville.

Det var også noen danske og svenske bidrag. Av danske var det M. Vedso. Abbed Soren's vaabenrulle fra Om kloster. – Hikuin Moesgaard, 1980, vol 6; pp 39-44. og K. Prange. Kan heraldikken hjelpe os? Nogle faldgruber, og et opmuntrende eksempel. – Ico. Iconographiske (Den) Post Stockholm; 1979; no 4; pp 10-14. Svenskene var representert med S. E. Noreen. Anders Lindahl, in memoriam. – Ostergotland. Meddelanden Ostergotlands och Linkoping Stads Museum Linkoping; 1975, vol. p. vol; pp. 3-4. Résumé: Spécialiste Suedois Scandinave au musée régional de Linkoping (histoire héraldique et archéologie sous-marine). Jeg har her sitert nøyaktig fra utskriften. Et annet svensk bidrag var A. Andersson. Bild och Symbol. Ett korskrank i hoggotiskt jarnsmide. – Iconographiske (Den) Post, 1978; vol 9, no 1; pp 1-13.

Man finner mange interessante ting når man studerer en slik utskrift. Her er D. Cernovodeanu. Contributions à l'étude de l'héraldique byzantine et postbyzantine in XVI Intern. Byzantinistenkongr. (Wien October 1981). – Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik Graz, Wien, Köln, 1982, vol 32, no 2, pp 409-422. Det neste arbeide, M. Pastoureau. Soleil noir et flammes de sable. Contribution à l'héraldique nervalienne: El Desdichado. – Bulletin du Bibliophile Paris, 1982, no 3; er vel et litterært heraldisk bidrag om den franske forfatter Gérard de Nerval (Gérard Labrunie).

Men, vi merker oss at her er heller ingen rent heraldiske tidsskrifter sitert.

Til slutt søkte vi på heraldry i BLAISE-LINE fra THE BRITISH LIBRARY ONLINE SERVICE. Her fikk vi først 201 «citations» og senere 71 «citations». Men endel av dem var vel gjengangere, så det var ikke så mange i virkeligheten. I denne basen får vi titler på bøker og (nye?) tidsskrifter, men ikke tidsskriftartikler. Basen viser hvor stor interesse det er for heraldikk i Storbritannia. Jeg kan nevne The heraldic interpreter; what to look for in a coat of arms and what you can learn from it (1986?). Det skrives også adskillig om heraldikken i engelske kirker. Vi fant f.eks. en serie med publikasjoner om »Heraldry in Suffolk Churches».

Men i ingen av disse basene hadde vi funnet referert en eneste artikkel fra et rent heraldisk tidsskrift. Vi prøvde derfor å søke i DIALOG på titler på forskjellige heraldiske tidsskrifter. Det var: Archivum Heraldicum, The Coat of Arms, The Armorial, Der Herold, Heraldry in Canada og Heraldisk Tidsskrift. Vi fikk ut en referanse på Archivum Heraldicum og en på The Coat of Arms. Det syntes vi var meget svakt, siden vi søkte fra 1973 og frem til idag. Anser ikke de store databasene heraldiske tidsskrifter for å være seriøse nok?

Jeg har også søkt på temaet seglkonservering både i DIALOG og i QUESTEL, men uten resultat, enda jeg positivt vet at slikt arbeide foregår i nasjonalarkivene. Selv om vi kan finne adskillig interessant stoff ved hjelp av datamaskiner, kan de ikke erstatte den personlige kontakten.

Litteratur

Boman, M.: Edb og heraldik – set fra én side – set fra en anden side. – Heraldisk Tidsskrift bind 6, nr. 59, 1974, s. 413-418.

- Brooke, N. M.: *The Computer and Heraldry. The Coat of Arms.* vol. 1, nr. 92, 93 & 94, 1974-1975, s. 112-116, 137-143, 172-180.
- Burke, B.: *The General Armory of England, Scotland, Ireland and Wales Comprising a Registry of Armorial Bearings From the Earliest to Present Time.* Fourth impression. Herison, London 1969. LXXIX, 1185s.ill.
- Diederich, T.: *Inventarisierung von Siegelbeständen mit Hilfe der EDV, Informationen und Überlegungen zu einem neuen Projekt - Der Archivar*, 40:3, Düsseldorf 1987, sp. 387-398.
- Dubuc, M. R. E.: *L'Ordinateur et l'héraldique. - Documentaliste* vol. 18, nr. 1, 1981, s. 19-21.
- Løvenskiold, H. L.: *Heraldisk nøkkel.* Oslo 1978. 287s.ill.
- Moulard, J.: *Le comte Camille de Tournon, préfet de la Gironde 1815-1822.* Paris 1914. XXXIX, 580s.
- Norske Konge-Sigiller og andre fyrstesigiller fra middelalderen. Utg. Chr. Brinchmann. Kristiania 1924. 41s.pl.
- Norske sigiller fra middelalderen. Første bind verdslige sigiller indtil aar 1400. Udg. af H. J. Huitfeldt-Kaas, Chr. Brinchmann, Oluf Kolsrud. Oslo 1899-1950. 138s.,ibl.,pl.
- Papworth, J. W.: *Ordinary of British Armorial.* Repr. from 1874 ed. London 1961. 5bl.VI-XXII,1125s.
- Renesse, T. de: *Dictionnaire des figures héraldiques.* Réimp. de l'éd. de 1894-1903. 1983. 7 bind.
- Rietstap, J. B.: *Armorial général précédé d'un dictionnaire des termes du blason.* Repr. from the 2nd ed. 1884. *Heraldry Today*, London 1965. 2 bind.
- Rietstap, J. B.: V. & H. V. *Rolland's Supplement to the Armorial général.* 2nd ed. *Heraldry Today*, London 1969-71. 9 bind.
- Rolland, V. & H. V.: *Illustrations to the Armorial général by J.-B. Rietstap.* Baltimore 1967. 6 bind i 3.
- Siebmacher, J.: *Grosses und allgemeines Wappenbuch.* In e. neuen, vollst. geordneten u. reich verm. Aufl. mit herald. u. historisch-genealog. Erläuterungen. Einl.-Bd. A-C. Bd 1-7. Reg.-Bd. Nürnberg 1855-1969 Reprgr. Nachdr. Neustadt a.d. Aisch 1970 ff.
- Trætteberg, H.: *Geistlige segl i Nidaros. - Den norske kirkeprovins 1153-1953. Katalog for den historiske utstilling.* Trondheim 1953, s. 41-55.
- : *Geistlige segl i Bergens bispedømme ca. 1250-1530 - Bjørgvin bispestol.* Bergen 1968, s. 63-112, 125.
- : *Geistlige segl i Oslo bispedømme ca. 1200-1537. - Det Norske Videnskaps-Akademi. Skrifter. II Hist.-Filos. Klasse. Ny serie No 13, 1977.* 159s.ill.
- M. Aase: *EDB-registrering av segl. - Heraldisk Tidsskrift* bind 5, nr. 49-50, 1984, s. 293-297.
- : *Registrering av segl på microcomputer. - Foredrag ved Nordisk konferanse om håndskrifter, Reykjavik, Island 5.-9. september 1983.* Foredragene på denne konferansen er planlagt utgitt høsten 1989.

Margrethe Skovgaards gravsten i Sankt Knuds kirke i Odense

Af H. Erik Olesen (†)

I forbindelse med forskellige heraldiske og genealogiske studier er jeg stødt på gravstenen over Margrethe Skovgaard i Sankt Knuds kirke i Odense, som fortjener nærmere omtale. Stenen, der er indmuret i en væg i korets nordside foran nedgangen til krypten, rummer en række heraldisk smukt udformede og stafferede adelsvåbener og adskiller sig iøvrigt på forskellig vis fra de traditioner, efter hvilke adelige gravsten sædvanligvis var udformet omkring 1600-tallet.

Gravstenen, der er gengivet i farver, er 202 cm høj og 123 cm bred, og den har formentlig været opsat i Sankt Knuds kirke allerede i årene 1600–1615, selv om Margrethe Skovgaard, der lod den opsætte, først døde den 7. august 1615.

Margrethe (Jørgensdatter) Skovgaard til Sanderumgaard i Aasum herred på Nordøstfyn var datter af Jørgen (Jepsen) Skovgaard til Skovgaard i Brusk herred i Vejle amt og dennes anden hustru Anne Johansdatter Urne, og hun var halvsøster til den kendte Hans (Jørgensen) Skovgaard til Gundestrup i Skåne, rigsråd og lensmand på Helsingborg slot under Christian IV fra 1576 til 1580, søn af Jørgen (Jepsen) Skovgaard i dennes første ægteskab med Anne Hermansdatter Flemming.

Sanderumgaard, der nævnes allerede i 1468, var under kronen til 1580, da hovedgården ved mageskifte kom til Hans Skovgaard, hvis enke Anne Parsberg afhændede gården til andre med-

lemmer af familien Skovgaard. Margrethe Skovgaard ejede på et tidspunkt Sanderumgaard sammen med søsteren Karen, men var eneejer fra 1583, til hun døde i 1615. Endnu idag opbevarer Rigsarkivet et håndskrift fra de Klevenfeldske samlinger, som er søsteren Karen Skovgaards brev om mageskifte med Margrethe Skovgaard, til hvem hun udlægger »al min Lod, Ejendom og Anpart y Sannderumgaardtth udi Aasum Herred i Davinde Sogn, som Anders Reff nu wdj boer«, dateret 25. august 1583.

Margrethe Skovgaard opførte i sin ejerperiode en ny hovedbygning på Sanderumgaard. Denne bygning er forlængst borte, men i den nuværende hovedbygningens vestibule findes endnu en veludskåret løsholt fra jomfru Margrethes bygning, hvis inskription lyder således:

GVD LADE MIG HER SA BIGE OCH
BOO AD IEG KAN HA DEN EVIG ROO
15 IHS 94
I M S G

Jomfru Margrethe, der var et af de sidste kvindelige medlemmer af adelslægten Skovgaard, hvis mandslinie uddøde i 1612, var ikke gift, men betegnede sig, som den allerede viste inskription antyder, med ordene »Jomfrv Margrethe Skovgaard«.

Margrethe Skovgaard har oplevet, at halvbroderen Hans Skovgaard efter sin død i 1580 ikke alene blev mindet ved

ligprædikener på såvel dansk som latin, men også ved et meget stort og smukt epitafium i Nørre Vram kirke i Skåne såvel som ved en smuk messingtavle, der oprindeligt var opsat i Helsingborg eller Nørre Vram kirke i Skåne, og som nu indgår i samlingerne på Statens Historiska Museum i Stockholm.

Margrethe, der tydeligvis ikke har villet stå tilbage for sin fremtrædende og i kancelliet beskæftigede halvbroder, og som også blev mindet ved i 1613 at stifte et legat på 100 rigsdaler til hjælp for fattige skolebørn i Odense latinske (katedralskolen), har allerede i levende live villet sikre sig et varigt minde, og hun lod derfor i Sankt Knuds kirke den stætte og farveprangende gravsten opsætte, som skal beskrives i det følgende.

Stenens historie er i sig selv interessant. Troels-Lund citerer fra Thieles danske folkesagn, at Margrethe Skovgaard ifølge overleveringen skal have danset sig ihjel med 12 ridderne under et bal. Dette stemmer godt med, at jomfru Margrethe på gravstenen er fremstillet som en ung pige. Derimod passer det mindre godt med, at jomfru Margrethe, der formentlig var født ca. 1545, ved sin død havde siddet som ejer af Sanderumgaard i en lille menneskealder og iøvrigt må have været godt oppe i årene. Gravstenen er formentlig opsat i årene mellem 1600 og 1615, idet stenhuggeren har reliefhugget dødsårets første to cifre (16), men derimod hverken dødsdatoen eller resten af årstallet, der derfor i stedet har været malet på det dertil afsatte felt i stenens mindetekst, der lyder således:

HER · LIGGER · BEGRAFVEN · ERLIG
OC WELBYRDIG · IOMFRVE, /
IOMFRV · MARGRETE · SKOFGAARD
· TIL · SANDERVM · GAARD, SOM /
DØDE · DEN · 7 AVGVSTI · ANNO 1615 ·
GVDGIFVE · HINDEDET · EVIGELIF ·

I Suhm's Samlinger finder man en række udtog af Oligerus Jacobæi Itinerarium (Holger Jacobsons Rejsejournal) fra 1671/72. Holger Jacobæus anfører, at han under sine rejser rundt i landet i 1672 i Sankt Knuds kirke i Odense så jomfru Margrethe Skovgaards i muren indsatte gravsten, der »fordum var ganske forgyldt, men nu var oversværtet efter Christiani IVti Befaling«.

Denne rapport, der omtaler stenen kun ca. to menneskealder efter dens opsætning bekræfter, at stenens oprindelige stærkt farveprangende bemaling – dog muligvis kun selve klædningen i hovedmotivet og ikke tillige anevåberne – skal være blevet sværtet sort på kongens befaling. Et forlydende vil vide, at kongens befaling skal være forårsaget af, at jomfru Margrethe havde nægtet at yde den økonomisk betrængte konge et lån, men en mere plausibel forklaring er, at kongen har fundet, at den farverige gravsten har haft et for verdsligt udseende. Man vil erindre, at kongens fader Frederik II i 1576 udstedte et forbud mod de omsiggribende store og prangende adelige gravminder i alabast og deslige, der dels drænedes riget for finanser, dels konkurrerede med de kongelige gravmæler. Som eksempler på sådanne prangende gravmæler kunne nævnes gravmælet i Hunderup kirke ved Ribe over ridderen Niels Lange til Kærgaard med fru Abel Skeel og gravmælet i Herlufsholm over Herluf Trolle og Birgitte Gøye – begge gravmæler hugget af den berømte Cornelis Floris fra Antwerpen, der også huggede bl.a. gravmælerne over Frederik I i Slesvig domkirke og over Christian III i Roskilde domkirke.

I omkring tre århundreder var Margrethe Skovgaards gravsten helt eller delvis dækket af den sorte maling eller sværte, hvormed stenen var blevet overdækket på Christian IVs befaling, men i

Margrethe Skovgaard's gravsten i Sankt Knuds kirke i Odense.
- Foto: Wermund Bendtsen, Odense.

1905 eller 1922 blev stenen ført tilbage til den oprindelige og heraldisk meget smukke farvepragt. Det vides ikke, om alle farverne er rekonstrueret ud fra fundne rester af den oprindelige bemaling, eller om der ved den seneste opmåling i dette århundrede blot er taget udgangspunkt i den fra mange forskellige kilder eksisterende viden om de rette farver for stenens motiver, herunder de ialt 16 forskellige anevåbener.

Margrethe Skovgaard blev begravet i et gravkammer under koret, hvorover der tidligere var anbragt en sten med teksten: »Dette Begravelsessted har Kantzler Christen Friis på Kirkens Vegne forundt Jomfru Margr. Skovgaard«. Begravelsen er siden sløjet til fordel for adelsslægten Oldenburg. Skovgaardstenen, der er anbragt i korets nordside, lige over for en gravsten over grev Dohna, er hugget i sandsten og forsænket ind i murens plan, så kun det svagt reliefhuggede og derved bemalede motiv træder frem fra væggen. Stenens mester er den såkaldte Odense-monogrammist, hvis navn man ikke kender, men hvis monogram – et N med en tværstreg over – er anbragt på stenens underkant.

Stenens hovedmotiv viser Margrethe Skovgaard i fuld legemsstørrelse, iført en fornem figureret guldbrokadekjole, der går helt ned til fødderne. Oven over denne ses en ligeledes figureret kjortel af sølvbrokade, der opadtil afsluttes med en stivet krave, omsluttende en pibekrave, fra hvilken der hænger et korsformet smykke besat med ædelstene. Om halsen bærer jomfru Margrethe en tredobbel svær guldkæde, i hvis nederste bugt der hænger en medaljon med initialerne IHS (Jesus Hominum Salvator). På hver hånd ses tre ringe – en på tommelfingeren og en på hver af de to yderste fingre, og som hovedbeklædning ses en rigt stukket perlehue.

Margrethe Skovgaards legemsstore

figur i datidens prægtige adelsklædning er anbragt under en arkade, hvilende på to halvsøjler, der opadtil afsluttes med konsolagtige kapitæler. På arkadens sider ses bladranker, og ovenover arkaden ses følgende inskription:

SALIGE · ERE · DE · DØDE · I · HERREN / THI · DE · HVILER · AF · DERIS · ARBEID · / OC · DERIS · GIERNNINGER · FØLGE · / DEM · EFTER · / APOCALIP · 14

Stenen bærer typisk præg af at være et renaissancearbejde, hvilket ses såvel af figurens pyramidalsk udformede opstilling som af de med æggestave udsmykkede halvsøjler, arkaden og bladrankerne på dennes sider.

Nederst på gravstenen ses den allerede ovenfor citerede mindetekst, og langs stenens to lodrette kanter er anbragt de 16 tipoldefædrene adelige anevåbener – dekster de otte fædrener aner, sinister de otte mødrener aner. Disse adelsvåbener er fremstillet med såvel hjelm, hjelmtegn som hjelmklæder, og dertil er de – hvad der ikke er sædvanligt for adelige gravsten fra denne periode – forsynet med en bræmme med navnet på de enkelte adelsslægter og i eet tilfælde navnet på den enkelte ane frem for aneslægten.

I det følgende er der foretaget en heraldisk-genealogisk gennemgang, hvorved det er undersøgt, om Margrethe Skovgaards 16 adelige anevåbener på gravstenen kan bekræfte, supplere eller rejse tvivl om nogle af de oplysninger, man kan opstille i form af en anetavle med udgangspunkt i stamtavlerne i Danmarks Adels Aarbog.

Til dette formål er først opstillet den anetavle for Margrethe Skovgaard, som kan udarbejdes umiddelbart ud fra stamtavlerne i adelsårbogen. I oversigten er de supplerende oplysninger om aner eller aneslægter, som gravstenen

giver, indført med kursiv, således at det derved bliver let at foretage sammenholdelse mellem gravstens og adelsårbogens oplysninger for hver enkelt af de 16 adelige aner, jfr. endvidere det herunder om hver enkelt af disse 16 aner anførte.

Som det vil ses, er de ialt 16 anevåbener på gravstenen anbragt i den sædvanlige strengt regelbundne rækkefølge, der tager udgangspunkt i den agnatiske anelinie og successivt supplerer op med de respektive kvindelige aners agnatiske anelinier. De fædrener begynder med farfaderens farfader og bevæger sig frem til farmoderens mormoder, og de mødrener aner begynder med morfaderens farfader for at slutte med mormoderens mormoder. Ingen af våbenerne på gravstenen er ved fejltagelser blevet ombyttet, som det af og til er sket på adelige gravsten fra 1500-tallet og senere.

Margrethe Skovgaards fædrener aner

Farfaders farfader:

Gravstensens første våbentekst nævner probandens egen fædrener slægt »DE · SKOGAARD« og viser denne slægts våben som en stående hvid falk med udbredte vinger i blå, på hjelmen to hvide svanehalse holdende en gul ring. Dette våben skal repræsentere Jep Jensen (Skovgaard) i Varde, der var død i 1427.

Farmoderens farfader:

På dette sted vises »DE DANNER ·«s våben som tre røde spillebrikker i hvidt, på hjelmen to jernklædte arme holdende en rød spillebrik. Adelsårbogen har ikke nogen stamtavle for slægten Dan, men ved hjælp af gravstensens oplysning om, at Karen Dan's morfader førte Kalf våbenet, kan det af stamtavlen for slægten Kalf ses, at Karen Lauridsdatter Dan var datter af Laurids Dan til Fad-

dersbøl, der nævnes 1459 og 1471 og må have været af slægten Dan, jfr. herved også Nyt Dansk Adelslexicon, side 62 samt Trap Danmark, 5. udgave, bind 14, s. 400.

Farfaders morfader:

Slægten »DE · THVNER ·« viser våbenet indeholdende et vidjegærde i blå, på hjelmen to jernklædte arme holdende et risknippe. Adelsårbogen har ikke nogen stamtavle for slægten Tun, men gravstensens våben stemmer med, at Jes Jepsen i Skovgaard var gift med en adelskvinde af slægten Tun, nemlig Kirsten Clausdatter Tun.

Farmoderens morfader:

Teksten til dette våben anfører ikke blot slægten Kalf, men »HER IIP · KALL · RIDER« og viser dennes og dermed slægts våben som en sort ørn med et kronet menneskehode (»jomfru i sjerham«) i hvidt (burde have været gult), på hjelmen to jernklædte arme (burde have været »hudfarvede« kvindearme) holdende et spejl i gul ramme. Dette våben skulle have repræsenteret Niels Kalf til Bjørnkær, men i stedet er nævnt dennes fader, den ædle ridder Jep Kalf. Mens slægtsvåbenet således er korrekt, er der tale om forskydning på een generation i aneoversigten. Forskydningen kommer kun til syne, fordi dette våben som det eneste af gravstensens 16 anevåbener angiver et personnavn frem for blot slægts navn alene.

Farfaders farmoder:

Her nævner stenen »DE · SKEILER« og viser slægts våben som et tværdelt våben med første felt delt af hvidt og rødt og andet felt blå, på hjelmen to hvide svanehalse holdende en gul ring med en blå sten. Skeel-våbenet skal repræsentere Ingeborg Albretdatter Skeel, der nævnes 1445.

Farmoders farmoder:

Teksten »DE · SEESTER« og et våben vist som en rød rose omsat af tre hvide søblade i blå, på hjelmen sorte hejrefjer, skal formentlig vise, at moderen til Laurids Dan til Faddersbøl var af slægten Sehested, uden at dette dog har kunnet spores i adelsårbogens stamtavle for denne slægt.

Farfaders mormoder:

Gravstenen nævner »DE · LANGER « og viser slægtens våben som tre røde roser i hvidt, på hjelmen ialt 12 (burde have været 13) vekselvis røde og hvide faner. Heraf fremgår, at moderen til Kirsten Clausdatter Tun formentlig var af slægten Lange (tre roser), uden at dette dog har kunnet spores i adelsårbogens stamtavle for denne slægt.

Farmoders mormoder:

Teksten »DE · PØDER« og et firdelt våben med rødt og hvidt (burde have haft en gul tværbjælke på midten i stedet for gule afgrænsningsstreger ved delingerne), på hjelmen to vesselhorn, tværdelt af rødt/hvidt og hvidt/rødt, skal repræsentere Abel Tygesdatter Puder, der nævnes 1435.

Om Margrethe Skovgaards otte fædrene anevåbener på gravstenen kan det herefter konstateres, at våbenerne for slægtene Skovgaard, Skeel og Tun bekræfter adelsårbogens oplysninger, hvad slægten angår, og dertil supplerer med slægten Lange (tre roser). Endvidere løser stenen gåden om Karens Lauridsdatter Dan's fire aner, idet våbenerne for slægterne Dan, Kalf og Puder bekræfter adelsårbogens oplysninger, hvad slægten angår, og dertil supplerer med slægten Sehested. Aneforvekslingen i slægten Kalf er der her ikke tillagt nogen særlig betydning, da en sådan forveksling også ganske ofte findes i ligprædikener fra denne tidsperiode.

En sammenligning af de her omhandlede otte fædrener aner i Margrethe Skovgaards gravsten med otte af de ialt 16 fædrener aner på epitafiet i Nørre Vram kirke i Skåne for Margrethe Skovgaards halvbroder Hans Skovgaard viser, at der overalt er overensstemmelse, og der er således rimelig god anledning til at formode, at Margrethe Skovgaards otte fædrener aneslægtter er vist med de korrekte våbener på gravstenen i Sankt Knuds kirke.

Margrethe Skovgaards mødrener aner

Morfaders farfader:

Gravstenens første våbentekst blandt de mødrener aner eller »DE · WRNER « vises sammen med Urne-våbenet, et sort ørneben med gul klo i blå, på hjelmen to ørneben som i skjoldet og gripende ind i hinanden. Våbenet repræsenterer her ridderen Lage Nielsen Urne til Hørby, der nævnes 1412.

Mormoders farfader:

På dette sted ses »DE · RØNNOWER «s våben, delt af rødt og gult, på hjelmen et gult og et rødt vesselhorn. Dette våben skal repræsentere hr. Claus Rønnow til Hvidkilde, der døde i 1486.

Morfaders morfader:

Gravstenen nævner »DE · KROMSTRØPPER« og viser slægtens våben med en »vinranke« i en hvid skråbjælke på rød baggrund (burde have været et skjold delt af hvidt og rødt, med en vinranke i dekster felt), på hjelmen to røde vesselhorn med en hvid bjælke (burde have været et rødt og et hvidt vesselhorn). Adelsårbogen har ikke nogen stamtavle for slægten Krumstrup, men gravstenens våben stemmer med, at »Store« hr. Jørgen Urne til Brolykke var gift med en adelskvinde af slægten Krumstrup, nemlig Kirsten Clausdatter Krumstrup.

Mormoders morfader:

Slægten »DE · HARDENBERGER«s våben vises som et hvidt ulvehoved i blåt, på hjelmen et hvidt ulvehoved mellem et hvidt/blåt og et blåt/hvidt vesselhorn. Dette våben skal repræsentere ridderen Joachim Hardenberg til Kjeldkær og Løgismose, der var død i 1475.

Morfaders farmoder:

Gravstenen nævner her »DE SIERLINER ·« og viser slægtens våben som en gul og rød skaktavlet oprejst løve i hvidt felt, på hjelmen en halv ligeledes skaktavlet løve, begge løverne med spaltet halesvans. Efter adelsårbogens stamtavle for slægten Urne skal hr. Lage Nielsen Urne have været gift med en Alhed Breide eller Alhed Serlin, der nævnes 1416. Alhed genfindes ikke i stamtavlerne for slægtene Breide eller Serling, men gravstenens våben tyder på, at den omtalte Alhed altså snarere var en Serlin end en Breide.

Mormoders farmoder:

Det fornemste våben på gravstenen – og også det eneste våben fuldtud på gul/guld baggrund – er våbenet for »DE STORMVESER«, der i Odense-stenen er vist som et stærkt fortegnet sort risknippe (vase) i gult felt, på hjelmen ligeledes en sort »vase«. Dette våben skal repræsentere Birgitta Christiernsdatter (Stormvasa), der nævnes 1472. Den slægt, som tidligere kaldtes Stormvasa, er den svenske Vasa-slægt, hvis våben også idag indgår i hjertefeltet i det svenske rigsvåben. Den rent svenske adelsslægt (Storm) Vasa er naturligvis ikke omtalt i Danmarks Adels Aarbog, men den omhandlede Birgitta Christiernsdatter er nævnt i stamtavlen for slægten Rønnow, idet hun var gift med foranomtalt ridder Claus Rønnow. Birgittas fader Christiern Nilsson

var den første ejer af gården Vasa, og Christierns fader Nils Kettilsson blev stamfader for den svenske kongegæt Vasa. Om Vasa-våbenet henvises der iøvrigt bl.a. til de kilder, der er angivet i literaturfortegnelsen efter denne artikel, herunder diskussionen om hvorvidt våbenet i sin tid og idag skal forestille et risknippe, en lanseod eller et sædeneg – med det første som det mest sandsynlige. Om Vasa-motivets udvikling gennem de forløbne århundreder henvises ikke mindst til den både udførlige og prisværdige redegørelse af Åke Thott i Heraldisk Tidsskrift 1982, s. 218 ff, bl.a. med en redegørelse for Margrethe Skovgaard's slægtsforbindelse netop til Vasa-slægten.

Morfaders mormoder:

Teksten »DE · SEESTER ·« er vist sammen med et våben helt svarende til det sjette våben blandt Margrethe Skovgaard's fædrene anevåbener. Dette våben viser, at moderen til Kirsten Clausdatter Krumstrup formentlig var af slægten Sehested, uden at dette dog har kunnet spores i adelsårbogens stamtavle for denne slægt.

Mormoders mormoder:

Gravstenen nævner her »DE KRVMDIGER ·« og viser slægtens våben som en hvid lind i blåt, på hjelmen to hvide vesselhorn (burde have været de mere ujævne vædderhorn). Mens adelsårbogens stamtavle oplyser, at hr. Joachim Hardenberg til Kjeldkær og Løgismose var gift med Mette Bertelsdatter af slægten Tinhuus, synes gravstenen modsat at vise, at Mette Joachimsdatter Hardenbergs moder var af slægten Krummedige. Denne uoverensstemmelse er der ikke fundet nogen tilfredsstillende forklaring på. Måske har Margrethe Skovgaard kun haft en usikker viden om, hvem hendes mor-

moders mormoder var, måske har hun haft en forkert oplysning, og måske har hun helt manglet den fornødne viden og så indsat våbenet for en slægt, der i hvert tilfælde havde en vis forbindelse med gravstenens øvrige aner. Den ovenfor omtalte artikel af Åke Thott samt Danmarks Adels Aarbogs Krummedigestamtavle viser, at Birgitta Christiernsdatters fader Christiern Nielsen af Vasa-slægten (dvs. een anerække tidligere end Birgitta), var gift anden gang med Margrethe Eriksdatter Krummedige, og ligeledes var den i midten af 1400-tallet eksisterende Margrethe Bossekedatter Krummedige gift med en vis Eggert van der Harberge. Adelsårbogens oplysning om, at hr. Joachim Hardenberg til Kjeldkær og Løgismose var gift med Mette Bertelsdatter Tinhuus, holder dog formentlig for en nærmere prøvelse, og skal der – trods grundige forstudier fra Margrethe Skovgaards side – endelig forventes en forveksling blandt gravstenens aner, er det mest sandsynlige sted at finde den netop på pladsen for mormoderens mormoder, hvor der i forhold til probanden er skiftet slægtsnavn ikke mindre end fire gange op gennem den tilsvarende anetavle, nemlig fra Skovgaard-slægten via slægterne Urne, Rønnow og Hardenberg til slægten Tinhuus.

Om Margrethe Skovgaards otte mødrener anevåbener på gravstenen kan det herefter konstateres, at våbenerne for slægterne Urne, Krumstrup, Rønnow, (Storm) Vasa og Hardenberg bekræfter adelsårbogens oplysninger, hvad slægten angår, og dertil mindsker tvivlen mellem de to slægter Breide og Serlin, samt supplerer med slægten Sehested. For det sidste våbens vedkommende er der en modstrid mellem adelsårbogens og gravstenens oplysninger, hvis forklaring der som allerede anført kun kan gisnes om.

Forsåvidt angår adelsårbogens tvivl mellem slægterne Breide og Serlin er denne forståelig, idet Breide-slægten som våben har ført en oprejst og kronet hvid løve i rødt samt en hvid løve eller fem påfuglefljer som hjelmtegn. Tvivlen vejres dog her bort som følge af, at gravstenen udtrykkeligt medtager betegnelsen »Serlin« over anevåbenet. Derimod skulle det ikke være muligt – heller ikke hvis navnet på slægten havde manglet – at forveksle Krummedigernes våben med våbenet for slægten Tinhuus, der har ført en oprejst og sommetider kronet rød hjort i hvidt samt en halv hjort eller et hjortehoved som hjelmtegn.

Som det vil ses af det anførte, har analysen af gravstenens 16 anevåbener således bekræftet mange og suppleret nogle af adelsårbogens oplysninger, samt i et enkelt tilfælde påvist en uoverensstemmelse eller en forveksling. Lignende resultater kan komme frem ved analyse af hver eneste af de mange andre adelige gravsten og epitafier ud over de gamle danske lande (herunder såvel i Slesvig som ikke mindst i Skåne, Halland og Blekinge). Ved næsten alle andre stenganalyser af lignende art må man dog som regel undvære både slægtsnavn og farver, hvilket gør identifikationen af anevåbenerne noget vanskeligere. Kun nogle af de på træ malede flerfarvede anetavler – heraf en hel del i Skåne – har ofte slægtsnavn og farver lige som jomfru Margrethes bemalede gravsten i Odense.

Også gennemgangen af de heraldiske motiver synes at vise, at kunstnerens forlæg ikke i alle tilfælde har været helt i overensstemmelse med blasoneringen af de respektive slægters adelsvåbener. Om det er Margrethe Skovgaard, der ikke har kendt sine anevåbener helt ned til detaljerne, eller om det er kunstneren, der har svigtet på nogle punkter, vil det dog blive vanskeligt at opklare. Det

er dog også klart, at antallet af afvigelser kan blive flere, når der ud over selve figurkompositionerne tillige kan ske forvekslinger i farvesammensætningen af de respektive våbenfelter og hjelmtegn.

Af andre minder om Margrethe Skovgaard kan iøvrigt nævnes følgende:

Indtil 1879 sad der på den gamle bindingsværksejendom Klingenberg 9 i Odense en meget smuk porthammer fra o. 1600. Denne porthammer, der bar Margrethe Skovgaards fædrene og mødrene våbener, er desværre siden forsvundet.

Kort før år 1600 fik Davinde kirke i det fynske sogn, hvor Sanderumgaard er beliggende, en ny prædikestol. På en del af denne, der nu står i kirkens sydøstlige hjørne, ses i postamentfelterne dels årstallet 1599, dels ordene »Margrete Skogard«, dels Margrethe Skovgaards fædrene og mødrene våbener, nymalet i 1933. På nogle af stolestaderne ses endvidere to gavle med teksten »Margret Skovgad« samt årstallet 1584.

Da der ikke har været anvendt andre kilder end de herunder anførte, kan det ikke udelukkes, at der også er bevaret andre minder end de allerede omtalte om den Margrethe Skovgaard, som gravstenen i Sankt Knuds kirke i Odense lader træde så levende frem, iført dattidens festdragt for en adelskvinde af højadelig æt. Det centrale hovedmotiv vidner ikke alene om Margrethe Skovgaards rigdom og gode smag, men også om hendes pragtglæde parret med slægtsstolthed og ønsket om personlig forherligelse. Det var næppe fromhed alene, der var årsag til, at den smukt udførte gravsten fik en så fremtrædende plads ved indgangen til kirkens kor, som tilfældet er!

Anvendt litteratur:

Danmarks Adels Aarbog, 1884 ff, diverse stamtavler.

Chr. Axel Jensen: Danske Adelige Gravsten, 1951-53.

H. P. Mumme: St. Knuds Kirke i Odense, 1844.

H. St. Holbeck: Odense Bys Historie, 1926. Suhms Nye Samlinger, bind III, 1793.

J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn, 1843.

Pontoppidans Danske Atlas, 1763-81.

Trap, 5. udgave, 1956, bind 12 (Odense) og bind 14.

Danske Slotte og Herregaarde, 2. udgave, bind 7, 1965.

Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden, 6. udgave, bind VI, 1969.

A. Thiset og P. L. Wittrup: Nyt Dansk Adelslexikon, 1904.

Sven Tito Achen: Danske adelsvåbener, 1973.

Svenskt Biografiskt Lexikon, ny följd, bind 10, s. 578 f (Vasa).

Emil Hildebrand: Vasanamnet och vasavapnet, i Svenska Autografsällskapets Tidskrift, II, 1889, s. 1-10.

F. U. Wrangel: Några ord till utredande af frågan om Vasavapnets betydelse, samme tidskrift, II, 1892, s. 77-80.

Carl M. Kjellberg: Vasaättens härstamning från Kristiern från Öland och vasavapnets uppkomst, i (svensk) Personhistorisk Tidskrift 1923, s. 167-177.

Åke Thott: Vasavapnet, i Heraldisk Tidskrift 1982, s. 218-229.

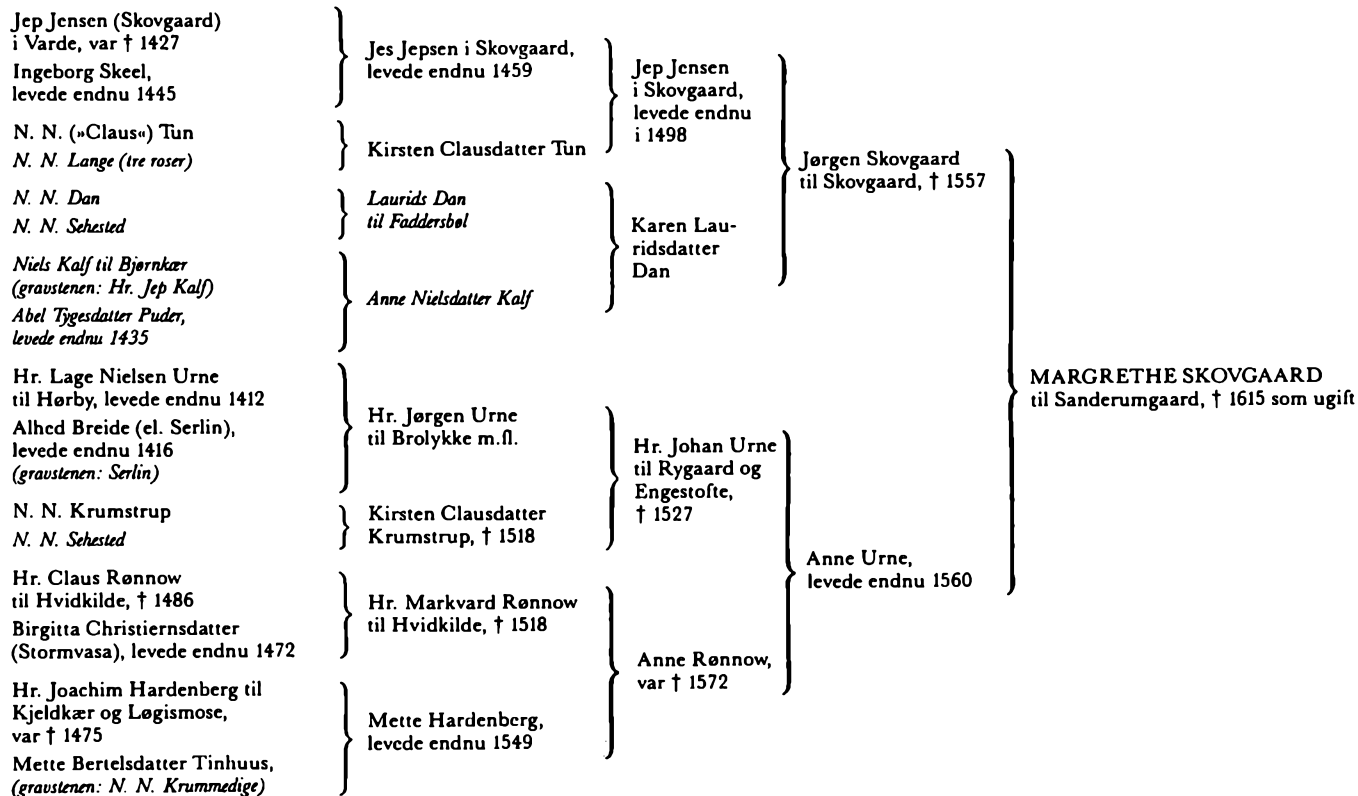
Erik Spens: Sveriges riksvapen, i Heraldisk Tidskrift 1984, s. 42-50.

Knud Prange: Våbenanetavlen, i Heraldiske Studier I, København 1982.

Utrykt materiale:

Rapport af 28. juni 1883 angående bemalningen af Margrethe Skovgaards gravsten. Nationalmuseet.

Rapport af 17. august 1933 af Niels Termanen angående istandsættelsen af prædikestolen i Davinde kirke. Nationalmuseet.

Anetavlen for Margrethe Skovgaard, opstillet med udgangspunkt i stamtavler i Danmarks Adels Aarbog. Det med *kursiv* anførte viser de oplysninger, som en analyse af gravstenen kan tilføje til det umiddelbart ud fra adelsårbogens stamtavler anførte.

En heraldisk kuriositet

Av Sigurd Engelstad

INorsk Folkemuseum oppbevares en gammel, malt minnetavle¹ som tidligere hang i Ullensaker kirke, 3-4 mils vei nordøst for Oslo (Ill. 1.). Noe epitafium i vanlig forstand er den ikke, idet den hverken gjengir vedkommendes portrett eller personalia. Men om den således ikke har så meget å by på personalhistorisk sett, har tavlen desto større interesse ut fra heraldisk synspunkt.

Under den lovende overskrift »Mit Signetes Forklaring« finner vi en sinistervendt halvmåne, på hver side av denne et latinsk vers, og som avslutning en omdiktning av disse til dansk/norsk. Teksten er skrevet i 1630 av sognepresten Lauritz (Lars) Svendsen. Etter norske forhold blir denne tavlen ikke bare et særdeles tidlig eksempel på en heraldisk tolkning, men avfattet på versføtter attpåtil en stor sjeldenhet. Slikt sett blir den ekstra verdifull. Innskriften på tavlen er gjengitt to ganger tidligere, men begge ganger uten nærmere kommentarer, bare i sammenheng med andre inventarstykker.²

Før vi går videre til selve teksten, er det imidlertid nødvendig å forutskikke noen bemerkninger. Ifølge en påskrift i nederste hjørne til høyre ble tavlen »renoveret« i 1726 av den daværende sogneprest til Ullensaker. Derved er tydeligvis viktige detaljer i »signetet« gått tapt, først og fremst de 3 stjerner som spiller en vesentlig rolle i tolkningen av det. Museets eksperter som har undersøkt tavlen nøye, meddeler at det ikke finnes noe spor etter stjernene, og heller ikke tegn på at skriften har vært overmalt. Det ser derfor ut til at tavlen er blitt totalt fornyet i 1726.

Slik tegningen av månen nu foreligger, er det ikke mulig å se at den skal fremstille noe »signet« i det hele tatt. Det er rett og slett en avbildning av en hvilkensomhelst halvmåne uten attributter av noen art, bortsett fra at den er utstyrt med ansiktstrekk. Imidlertid er vi så heldige at det finnes bevart et avtrykk av hr. Lauritz' virkelige sigill.³ I dette finner vi ut fra dekster skjoldkant en avtagende halvmåne med ansiktstrekk, vendt mot og delvis omsluttende 3 seksoddede stjerner stilt i stolpe, med navnet LAVRITZ SV(E)NDSSEN i omskrift rundt skjoldet. Selv om avtrykket (det eneste som kjennes) er noe utydelig, gjengis det her som et nødvendig supplement til den ufullstendige tegning på tavlen (Ill. 2.). Det er jo nettopp signetet som er behandlet i diktet. Nedenstående tekst kjennes derimot bare fra tavlen, og den må vi godta som den er.

Ill. 1. Halvmånen med ansiktstrekk i minnetavlen for Lauritz Svendsen, sogneprest til Ullensaker. 1630. Tidligere i Ullensaker kirke, nu i Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Foto: Norsk Folkemuseum, Oslo.

Til venstre for halvmånen står flg. latinske sentens:

CURSUS FORTUNÆ UARIATUR
IMAGINE LUNÆ.

Crescit, decrescit,
certo consistere nescit.

Apoc: 6: Luna depingit Ecclesiam. Joh: 10. 14. 15. in vera Ecclesia tradunt(u)r Beneficia SS. Trinitatis.

På høyre side:

DEUS TRINUUS UERE EST PATER
Luminum: stella Jacobi: imo cum
Magorum Orientalium, tum
omnium fidelium. Lux præuia,
et dux fidelissimus.

I direkte oversettelse er dette gjengitt slik: 1) »Lykkens løp er skiftende som månens billede. Det vokser, avtar, kan slett ikke bli varig. Johs. Åbenb. 6. Månen er et billede på kirken. Joh. 10. 14. 15. Den hellige treenighets nådegaver overleveres gjennom den sande kirke.« – 2) »Treenig gud er i sannhet lysenes far; Jakobs stjerne, ja såvel østens vismenns som alle troendes. Et lys som leder og den trofasteste fører.«⁴

Under månen og de to latinske vers følger hr. Lauritz' egen, langt mere innholdsfulle gjendikning av disse:

Som Maanen voxer fra og til,
Saa gaar det og med lyckens spil.
Maanen Guds Kirckes billed bær,
og dig tre Stierners virckning lær:
De andre dog vel haf i agt,
Men merk nu huad her bliuer sagt,
Paa visser stæd Norleding⁵ staaer,
Gud Fader fra sit ord ey gaar.
Der ved styr mig O Herre Gud,
Saa gaar ieg ret ind og ud.
Du Morgenstjerne optend dit Lius,
Og bo udi mit hiertes huus.
O Herre Christ skin i mig fri,
Waagen og Søvnig stat mig bi.
Du Aftenstjerne VENUS skiøn,

Skiul ey din glandtz i mørk og løn,
Usiunlig du for øyne est,
Siunlig mit hierte dig kiender best.
Naar min tids Aften er for haand,
Blif du min Trøst O Hellig Aand.
Nu vil jeg elske Stierner tre,
Fader. Søn. Aand. thi hielper dc.
Naar Maanen voxer fra og til,
Da gaar mig vel i lyckens spil.

Skrevet i Ullensager Prestegaard
den 7 Maii Anno 1630. af
LARS SVENDSEN
P(ASTOR) LOCI.⁶

Kort tid efterat dette ble skrevet avgikk hr. Lauritz ved døden. Allerede 22. juni avla hans efterfølger sin embedsæd. Om dødsfallet var ventet (6. linje nedenfra kan muligens, men ikke nødvendigvis, tydes som en forutanelse), eller om han ble revet brått bort under pesten som herjet på den tid, foreligger det ingen opplysninger om. Han var på den tid ennå en mann i sine beste år.

Det har neppe vært Lauritz Svendsens hensikt med dette enkle diktet at det skulle leve videre i den form vi kjenner det. Dersom tavlen var blitt malt mens han ennå var i live, ville han gan-

Ill. 2. Lauritz Svendsens segl 1630.
– Foto: Riksarkivet, Oslo.

ske sikkert ha sørget for et bedre svar mellom tekst og tegning. Vi må derfor gå ut fra at det er hans etterlatte eller andre som har stått ham nær, som har fått tavlen utført og gitt til kirken som et minnesmerke over ham etter hans snarlige bortgang, og at de ikke har vært påpasselige nok med utformingen av motivet.

Den første opplysning vi har om Lauritz Svendsen, er at han ble innskrevet ved universitetet i Rostock i juni 1609 under navnet Laurentius Svenonis Norwegianus.⁷ Han finnes ikke i matrikkelen over studenter ved universitetet i København, men må også ha oppholdt seg der en tid, da han fikk testimonium publicum derfra 10. juli 1614.⁸ Med avsluttede studier i 1614 må han antas å være født i siste halvdel av 1580-årene. I 1615 ble han stevnet for Oslo Domkapitel av en Lauris Tysk for gjeld han hadde pådradd seg i Rostock.⁹ Dette viser at han var hjemmehørende i Oslo (og Hamar) stift, og dermed hadde han vel også gjennomgått skolen i Oslo før han dro utenlands. 24. april 1618 avla han embedsed som sogneprest til Ullensaker,¹⁰ hvor han altså forble til sin død.

Ved en bispevisitas i 1623 fikk han en alvorlig advarsel for sitt uordentlige levnet (drukkenskap og andre laster).¹¹ Ved den neste visitas, i 1626, hører vi imidlertid ikke om noe slikt. Da ble presten og klokkeren i fellesskap klandret for dårlig undervisning av ungdommen.¹² Når det ikke var noe annet å utsette på ham denne gang, må del vel bety at han hadde forbedret sin livsførsel, og det fromme sinnelag som gjennomtrenger diktet, bærer jo også bud om noe slikt.

Som et tilskudd til sine inntekter, ble han ved kongebrev av 18. juni 1626 tildelt et ledig prebende i Oslo eller Hamar domkirke.¹³ Han synes ellers å ha

vært forholdsvis velstående, idet han i 1628 kunne forstrekke kongens kasse med et lån på 100 lodd sølv mot pant i noe krongods på 1/2 pund malt. I regnskapsåret 1633/34 ble dette innløst fra hans arvinger med 50 rdl. Kvitteringen for mottagelsen av beløpet er utstedt 10. mars 1634 av sorenskriver Søren Erichsen Kolding på vegne av hr. Tommes Friis, sogneprest til Hof i Solør,¹⁴ i samme prosti som Ullensaker. I kvitteringen blir Lauritz Svendsen betegnet som Tommes Friis' »formand«. Da dette ikke kan være i embedet, må det være i ekteskapet. Hans hustru blir imidlertid ikke navngitt.

I sitt siste leveår var Lauritz Svendsen kirkeverge for Ullensaker hovedkirke, og det er i forbindelse med dette at vi finner hans segl, brukt ved slutttoppgjøret lenge etter hans død.¹⁵ Kirkevergene fungerte i 3-års perioder, og da dette var hans første regnskapsår, overtok hans enke ombudet for resten av perioden. Hun het Karen (Karine) Jensdatter, og det må være hun som har satt sin avdøde manns segl på regnskapet for 1629. I regnskapet for 1630 underskriver hun seg bare med bokstavene K. I., uten bruk av segl,¹⁶ mens regnskapet for 1631 mangler både underskrift og segl.¹⁷ Dette kan muligens ha sammenheng med at hun da var blitt gift på nytt. Ved nærmere undersøkelse viser det seg at hr. Tommes Friis ganske riktig var gift med en Karen Jensdatter. Hun førte tilnavnet Bugge, og var datter av prost og sogneprest til Ringsaker Jens Larsen Bugge og 2. hustru Zephora Petersdatter.¹⁸ Hennes ekteskap med hr. Lauritz Svendsen har hittil vært ukjent. Eventuelle barn av dette ekteskap er ikke kjent.

Det foreligger ingen sikre opplysninger om hr. Lauritz' egne slektskapsforhold. Men her kan heraldikken komme oss til hjelp, i det minste til en hypotese. Foruten det signet som er beskrevet

ovenfor, kjennes ennu to segl som han har benyttet, henholdsvis 1619 og 1623.¹⁹ Begge viser ett og samme bumerkemotiv, samt hans initialer over skjoldet. Det nyeste av disse er noe finere i utformingen enn det eldste, men dette er det interessanteste i vår sammenheng, idet det foruten bokstavene L og S også har fått med en E til slutt (Ill. 3). Denne E-en finner vi også i hans underskrift i den geistlige edsprotokoll i 1618: Laurentius Suenonis E. Norweg.²⁰

Dette må bety at han skrev seg fra en lokalitet med E som første bokstav, men vi har ingen opplysninger om hvilket sted dette kan være. Det er imidlertid svært nærliggende å tenke på Eidsvoll (nabosogn til Ullensaker). Her var det fra omkring 1580 en prest ved navn Svend Nielsen, som godt kan ha vært hans far.²¹ Også han brukte et bumerkemotiv i sitt segl. Dette er forsynt med bokstavene S. N., og ellers på to mindre avvikelser nær identisk med Lauritz Svendsens²² (Ill. 4). Han døde tidlig i 1610, noen måneder efterat Lauritz Svendsen hadde påbegynt sine studier i Rostock. Svend Nielsen hadde forøvrig også selv studert der.²³

Av hans barn kjennes med sikkerhet bare en datter, Gjertrud Svendsdatter

Ill. 3. Lauritz Svendsens segl 1619.
- Foto: Riksarkivet, Oslo.

Ill. 4. Svend Nielsens segl 1591.

- Foto: Rigsarkivet, København.

(1579-1603), som var gift med sogneprest til Strøm (Odal), senere Spydeberg, Anders Nielsen.²⁴ Videre er det sannsynlig at en Eline (tidligere feilaktig kalt Elise) Svendsdatter som var gift med hr. Søfren Iversen, prost og sogneprest til Nes på Romerike (et annet nabosogn til Ullensaker), også var datter av hr. Svend. Søfren Iversen døde i slutningen av 1610 og ble etterfulgt av Paul Trane, som sommeren 1611 ble gift med en Eline Svendsdatter. Tranes hustrus herkomst har ikke vært klarlagt i eldre genealogisk litteratur,²⁵ men man må trygt kunne gå ut fra at hun er identisk med hr. Søfrens enke av samme navn. Ekteskap mellom en presteenke og mannens efterfølger i embedet var vanlig praksis på den tid, såsant han ikke var gift på forhånd.

Trane kom til Nes fra stillingen som rektor ved katedralskolen i Oslo, som han hadde innehatt fra 1607, og han kan da ha hatt den unge Lauritz Svendsen som sin elev. Da Lauritz Svendsen ble stevnet for domkapitlet i 1615, erklærte han at Paul Trane hadde lovet «at holle hannem til Rostock»,²⁶ og mente derfor

at også han burde stevnes. Domkapitlet tok ikke noe hensyn til dette, og vi går derved glipp av nærmere opplysninger på dette punkt. Det er vel ikke meget sannsynlig at Trane har lovet å bekoste en utenlandsreise for en av sine elever uten videre. En langt rimeligere forklaring på dette synes derimot å være at Tranes hustru Eline Svendsdatter og Lauritz Svendsen var søsken, og at Trane i forbindelse med skifteoppgjøret etter hr. Svend Nielsen har gitt sin svogers tilsagn om hjelp til fortsatte studier, da faren falt fra.

Dersom denne antagelse holder stikk, har vi ikke bare bragt klarhet i Lauritz Svendsens, men også i Eline Svendsdatters herkomst.

Noter

1. Registreringsnr.: NF 348-01. Neg. nr. L 55 266. - Tre. Malt sort og hvit. Høyde 107 cm, bredde 70 cm.
2. Beskrivende Katalog over Den kulturhistoriske Udstilling i Kristiania 1901. Første hefte, s. 40; Ullensaker. En bygdebok. Utg. ved H. Nesten, bd. I, Oslo 1927, s. 130, i en art. om kirkene, av antikvar Anders Bugge. Tavlen nevnes derimot ikke under omtalen av Lauritz Svendsen i avsnittet om prestene (s. 165).
3. Riksarkivet, Oslo (NRA). Rentekammeret. Kirkeregnskaper, pk. 4, Akershus stift. Øvre Romerike og Solør prosti 1629, fol. 80b.
4. Ullensaker bygdebok, s. 130.
5. Nordstjernen.
6. Stedets prest.
7. Ludvig Daae: Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter, Chria 1885, s. 116.
8. Breve fra og til Ole Worm, bd. III, Kbh. 1968, s. 524, som nr. 15Ad. - Fullstendig kopi av testimoniet finnes i Det kgl. Bibliotek, Kbh., i Mskr. Rostgaard 121 fol. p. 6.
9. Oslo kapitels forhandlinger 1609-1616. Udg. ved Oluf Kolsrud, Kria 1914, s. 135f.
10. Geistlig edsprotokol for Oslo og Hamar stifter 1601-1730. Udg. ved S. H. Finne-Grønn, Kria 1918, s. 12.
11. Biskop Nils Glostrups Visitatser i Oslo og Hamar Stifter 1617-1637. Udg. ved Ludvig Daae og H. J. Huitfeldt-Kaas, Chria 1895, s. 50.
12. Ibid., s. 51.
13. Norske Rigs-Registranter, bd. V, Chria 1874, s. 537f. Fullstendig konsept i Norske åpne brev 6. juni 1626 (NRA).
14. NRA. Lensregnskaper. Akershus len, eske 113, legg 5, litr. C. Fogedregnsk. for Øvre Romerike, bilag 6. - Som bilag 5 finnes det orig. pantebrev, dat. 20. mai 1628, underskr. av stattholderen Jens Juel og kansleren Jens Bielke.
15. Se note 3.
16. Kirkeregnsk., pk. 4.
17. Kirkeregnsk., pk. 5.
18. Kjeld Bugge: Ulrik-slekten Bugge, Oslo 1948, s. 9.
19. Kirkeregnsk., henhvis pk. 1A, fol. 9b., og 1B, fol. 10a.
20. Se note 10.
21. A. Chr. Bang: Den norske kirkes geistlighed i reformations-aarhundredet, Kria 1897, s. 52; Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548-1661. Udg. ved Oscar Albert Johnsen, bd. I, Oslo 1929, s. 46f.
22. Rigsarkivet, København. Statsforfatning. B. 2. Hyldinger. Fuldmagter fra gejstligheden i Norge nr. 59,17, Øvre Romerike prosti 6/5 1591.
23. Innskrevet i april 1573 under navnet Sveno Nicolai Halandus. (Daae op. cit. s. 91).
24. Personalhist. Tidsskr. 3. rk., bd. I, Kbh. 1892, s. 278; Norsk Slektshist. Tidsskr. bd. IX, Oslo 1944, s. 288.
25. Axel Kielland: Familien Kielland med dens kognatiske Ascendents, Chria 1897, s. 252. Her anføres bare hennes navn, Elen, og bryllupsdatoen, 7/8 1611. Dette gjentas i senere oppslagsverker som Dansk biografisk Lexikon. Udg. af C. F. Bricka, bd. XVII, Kbh. 1903, s. 477, Norsk biogr. leksikon, bd. XVII, Oslo 1975, s. 57, og H. Ehrencron-Müllers Forfatterlexikon, bd. VIII, Kbh. 1930, s. 235.
26. Se note 9.

Heraldica varia

Den sista polska Vasa-ättlingens vapen

För några år sedan publicerade Erik Spens i denna tidskrift en intressant artikel med rubriken Några svenska Vasa-ättlingars vapen (Heraldisk Tidsskrift, bind 5, nr. 48, oktober 1983). Artikeln behandlar huvudsakligen Vasa-dynastins illegitima barns vapen.

Som en liten komplettering publicerar jag här vapnet för den sista polska Vasa-ättlingen, konung Sigismunds son konung Wladislaw IV:s son med Jadwiga Luszczykowska, Wladislaw Konstantin, greve av Wasenau eller Wasanhof, som efter växlade öden i olika länder efter sin farbror den polske exkonungen Johan Kasimirs död 1672 tog sin tillflykt till den svenska exdrottningen Kristina i Rom, blev kapten för hennes garde och 1674 användes för uppdrag i Sverige.¹ Hans vapenbild framgår av en minnestavla över honom, som vid hans död

1698 uppsattes i kyrkan S. Francesco delle Stimmate i Rom och visar Polens örn och Litauens ryttare i vardera två fält samt en hjärtsköld med Vasa-tidens svenska riksvapen.²

1. (J. Arckenholtz,) *Mémoires concernant Christine, reine de Suède*, 3 (1759), s. 473-480 och 508. K. Chędowski, *Barocktidsmänniskorna i Rom* (1916), s. 348-353. Jfr E. C:son Swartz, *Genealogia Gothica* (1930), s. 161 f., och S. Stolpe, *Drottning Kristina efter tronavsägelsen* (1961), s. 225-228 och 260.

2. För hjälp med anskaffande av foton står jag i tacksamhetsskuld till ambassadörerna Bo Johnson Theutenberg och Eric Virgin.

Hans Gillingstam

Heraldisk litteratur siden sidst

Nordiska medeltida furstebilder

Jan Svanberg: *Furstebilder under Folkungatid*; 245 s.; ingår i skriftserie, utg. av Skaraborgs länsmuseum, Box 252, S-532 00 Skara; red.; Christer Ask & Ulf Erik Hagberg.

I en artikel »Med blad- och rosenkrans« i denna tidskrift (Oktober 1988) nämndes avslutningsvis, att docent Svanberg skulle inom kort utge en bok om furstebilder från folkungatid. Boken har nu kommit i ett omslag, som bygger på folkungavapnet men med miniatyrlejon och med ginsträngar i stället för strömmarna, komponerat av Jan Elisson. Det är svårt att begränsa en recension av denna bok, men det bör framhållas att det är en mycket vacker bok, en välkommen presentbok. Det rikhaltiga bildmaterialet engagerar kanske särskilt en heraldiskt och ikonografiskt intresserad läsare.

Författaren ger i ett första kapitel en översikt av nordisk och internationell bakgrund för den högmedeltida porträttkonsten och redovisar därefter kapitelvis 1200-talets furstebilder på gravar och på sigill och i stensulpturer samt 1300-talets furstebilder på sigill, stensulptur och målningar och på gravplattor. Författaren berättar om gravar i de två cistercienserklostren Gudhem och Varnhem i Västergötland, delvis berörda i förutnämnda artikel »Med blad- och rosenkrans«. Men författaren redovisar också i detta sammanhang uppgifter om furstegravbilder från 1200-talet efter två tronpretendenter, hertig Skule Bårdsson (†1240) och Holmger Knutsson (†1248), gravsatta den förre i Nidaros domkyrka och avbildad med ett band om pannan, besatt med rosor, en s.k. hertigarland, och den senare i Sko cistercienserklosters kyrka i Uppland, i sen tid avbildad å ett gravtäck. Över honom svävar den kungakrona, som hans fäder burit och som han eftersträvat.

I fortsättningen redovisas den för heraldiker intressanta frågan om hertigars huvudinsignier i länderna norr om Alpena, ett viktigt identifieringsmedel. Författaren nämner först den smala ringen runt hjässan

(*circulum*), den enklaste formen av hertigdiadem. Ringen kunde växa ut till ett brett band och beläggas med ädelstenar och pärlor men också besättas med rosor, rosenkransen eller på latin *garlanda*. Den engelska hertigkronan (*corona ducalis*) består av en låg ännering, och från denna stiger mellan enkla taggar trebladiga spetsar utan skaft. Ett fjärde alternativ är den tyska hertighatten (*pilleus ducalis*). Från änneringen går en bygel över hjässan från panna till nacke och en annan bygel från tinning till tinning. Under dessa byglar täcks hjässan av en hatt. Småningom bortföll metalldelarna, och kronhatten utvecklades till en ren hertighatt, som kunde vara fjäderprydd.

Författaren återkommer till Västergötland men nu till Skara domkyrka, som har två ståtliga unggotiska härskarhuvuden i sandsten. På nytt är kronorna intressanta. Kung Valdemar Birgersson bär en hög krona, där stora liljeformade taggar, som slår ut i trebladig lilja, alternerar med mindre, spetsiga taggar, men brodern Magnus, hertigen, har en hälften så hög krona med trebladiga spetsar utan skaft. Enligt författaren finns en slående parallell i kunga- och hertighuvudena i katedralen i Salisbury från 1200-talets mitt, identifierade som Henrik III (1216-1272) och hans tronföljare prins Edward (1272-1307).

Som en norsk parallell till huvudparet i Skara redovisar författaren bilder av Magnus Lagaböter och hans söner Eirik Prestehater och Håkon Hålegg och konstaterar att Skarakyrkans huvudpar har motsvarigheter i täljsten i det angränsande norska stiftets medeltida domkyrka i Oslo, numera i Larviks museum, och även i Stavangers domkyrka. Eirik Prestehater, skadad vid ett par ridolyckor, var gift två gånger, båda gångerna med en skotsk prinsessa. Hans första gemål, Alexander III:s dotter Margret, död i barnsäng 1283, skall under sin korta tid ha utövat ett starkt inflytande, och det har sagts att det är hennes röda lejon, som har anfortrots den norske helgonkungens yxa.

Valdemar Birgersson har fått ett eftermåle i bild av annan art. Reliefer på kragstenar i Uppsala domkyrkas kor från 1300-talets förra hälft framställer dygder och laster. På en sten på södra sidan i högkoret omfamnar en kungahövudad lejonhane – med Valdemars ovala ansiktsform och med hans mustascher och skäggtofs – en lejoninna. En drake, som symboliserar ondskan, håller i lejonhannens svans och en apa, symbolen för okyskhet, i lejoninnans svans. Enligt den svenske litteraturhistorikern Henrik Schück var Valdemar »den nordiska medeltidens kanske mest ökände äktenskapsbrytare». Lejoninnan har ansetts vara Valdemars svägerska, Erik Plogpenning's dotter Jutta.

Folkungaättens följande generationer är i bild utförligt redovisade, särskilt i sigill, ett säkerligen värdefullt bidrag till en kanske emellanåt något försummad historisk hjälpvetenskap sigillografen eller sfragistikens. Men det finns även andra bilder. Birger Magnusson avled 1321 kort efter sin flykt till Danmark och är liksom sin gemål, dotter till Erik Klipping, gravsatt i St. Bendts kyrka i Ringsted. Han är avmålade i elegant höggotisk stil över gravens, vänd åt öster och med blicken mot himlen, sittande med vapenskölden i knät och hållande i hjälmen, vars horn pryds av tio fänickor, alla försedda med hans vapenbild. Med en bestickande bevisföring har författaren ifrågasatt om ej två stenhuvuden i Trondheims domkyrkas stensamling återger bild av den unge nykrönte konung Magnus Eriksson och av hans gemål Blanka av Namur.

Som inledningsvis antyddes redovisas också gravplattor med bilder, Erik Menveds och hans drottning's mässingplatta i den benediktinska klosterkyrkan St. Bendt i Ringsted, den svarta marmorhällen över den heliga Birgittas föräldrar i Uppsala domkyrka, gravplattan av mässing över Finlands nationalhelgon St. Henrik i Nosis kyrka (tyvärr utan jämförande bild) men även fragment av en mässingsplatta, som satts i samband med furst Vitzlav av Rügen, enligt nyare forskning far till Eufemia, gift med Håkon V, vilka fragment hittats i ruingrunderna till Maria kyrka i Oslo och som nu är utställda i universitetets Oldsaksamling.

Man har förut räknat med att svensk porträttkonst hade en något blygsam upptakt under 1400-talet. Med sitt arbete förlänger författaren den svenska porträttkonstens historia med nära tvåhundra år. Det är ett forskningsresultat av betydelse inte endast för svensk konsthistoria i vad avser t.ex. stilutvecklingen från unggotik till höggotik utan även för svensk allmän historia.

Efter ett sammanfattande slutord följer en utbyggd notapparat och en utförlig källredovisning jämte en engelsk »summary». Boken avslutas med släkttavlor över Folkungaätten, Valdemarsätten i Danmark och Sverreätten i Norge, tre sinsemellan befryndade ätter. Boken visar bildens betydelse i gemensam nordisk medeltida historia och bör finna läsare inte endast i Sverige-Finland utan även i Danmark och i Norge.

Erik Spens

Ny utgåve av gammal bok

Arthur Charles Fox-Davies, *The Art of Heraldry*. Bloomsbury Books, London 1986. VIII, 504 s. ill. pl. Originally publ. 1904, this ed. publ. 1986. ISBN 0906223342. Ordinariepris Dkr. 1065. Begränsat antal ekspl. nu Dkr. 685.

Arthur Charles Fox-Davies, *Heraldic Design*. Introduction by John P. B. Brooke-Little. Bracken Books, London 1988. 7 s. 40 pl. (Poster Art Series) ISBN 1851701729. Printed in Italy.

Den første av disse to publikasjonene utkom første gang i 1904 i et opplag på kun 500 eksemplarer. Det er vel derfor ikke mange av dagens heraldikere som har hatt anledning til å ha utgaven fra 1904 i hånden, og den har vært regnet som en av klassikerne i den heraldiske litteratur. Ved kjøp av boken får man mye for pengene også kvantitativt. Den er nemlig i stort format 34 × 24 cm og veier 3,25 kg.

Som tittelen sier, legges det vekt på det kunstneriske. Men som det også heter i en dansk reklamebrosjyre: «... rummer det en sum af lærdom og historisk viden, som man delagtiggøres i på dynamisk vis». Verket er ikke en manns arbeide, men det inneholder artikler av spesialister på forskjellige områder. Jeg kan nevne: P. W. P. Carlyon-Britton, Heraldry and Numismatics; Albert

Hartshorne, English Heraldic Effigies; Walter J. Kaye, Heraldic Brasses; F. R. Earles, The Heraldic Helmet; J. R. Crawford, The Union Jack; James Balfour Paul, The Armorial Manuscripts of Scotland. Ellers er det også med andre medarbeidere som Cyril Davenport, Walter J. King og J. Vyncombe.

Men verket bygget opprinnelig på heraldikeren H. G. Ströhls verk *Heraldischer Atlas*. Hugo Gerhard Ströhl (1851–1919), som arbeidet som tegnelærer i Wien, utgav adskillige verker på forskjellige områder. Men han hadde forkjærlighet for heraldikken, og *Heraldischer Atlas* ble utgitt i deler i Stuttgart og var komplett i 1899. Det besto hovedsakelig av velvalgte og typiske eksempler på heraldisk kunst fra alle perioder, utvalgt fra flere europeiske land. Det ble så foreslått at hans arbeide skulle oversettes til engelsk. Men en stor del av teksten – særlig i »Heraldikkens elementer« – var spesielt tysk. Så en direkte oversettelse av den tyske teksten mente man ikke ville bli særlig vellykket i Stor-Britannia. Man fant det derfor nødvendig med en utgivelse som mere passet for et engelsktalende publikum. Det ble bestemt at man i den engelske utgaven skulle:

1. Reproducere seriene med farveplansjer i sin helhet.
2. Reproducere alle sort/hvit tegninger.
3. Omskrive hele delen vedrørende heraldikkens lover og eksemplene fra britisk heraldikk.
4. Tilføye illustrasjoner fra britisk synspunkt.

Det siste er gjort med gavmild hånd, da det er en betraktelig del med britiske våpen, både som farveplansjer og som sort/hvit tegninger.

Boken inneholder 53 kapitler av varierende lengde og hvert kapittel er signert. De som vesentlig er oversettelse fra den tyske tekst, er signert H. S., mens de som vesentlig er utarbeidet av den britiske utgiver Fox-Davies, har initialene A.C. F-D.

Arthur Charles Fox-Davies (1871–1928) var advokat (Barrister-at-Law) ved Lincoln's Inn (Surrey og South London). Han var redaktør av *Dod's Peerage*, *Burke's Landed Gentry* og *Armorial Families*. Av hans publikasjoner som ikke bare omfattet

heraldikk, kan jeg nevne *The Book of Public Arms*, *Heraldic Badges*, *Heraldry Explained* og *Complete Guide to Heraldry*.

Men tilbake til *The Art of Heraldry*. Noen kapitler har også initialene til både Ströhl og Fox-Davies, foruten at vi finner kapitler av de før nevnte spesialister.

Det er 1135 sort/hvit tegninger, de fleste med blasonering av de gjengitte våpen. Videre er det 153 plansjer, som for størstedelen er i farver. Plansjenc viser eksempler på tidlige engelske våpenruller og eksempler på heraldiske tegninger av Matheus Parisiensis (1244), Weingartner og Heidelberger *Minnesänger-Lieder-Handschrift*, *Zürcher Wappenrolle*, *Gelre's Wapenboek*, *Sancti Christophori am Arlberg Bruderschafts Buche*, *Conrad Grünenbergs Wappenbuch*, eksempler på heraldiske tegninger av Albrecht Dürer og hans skole og meget annet. Adskillig av det nevnte billedmateriale er med utførlig beskrivelse av Ströhl. Av billedmateriale fra *The English College of Arms*, kan nevnes *Prince Arthur's Book* og tegninger fra Henrik 8's tid.

I de 53 kapitler gjøres det rede for heraldikkens opprinnelse, heroldene og med grundige kapitler om de forskjellige deler av et våpenskjold. Omtalen av de forskjellige motiver er også meget omfattende. De som arbeider med nye kommunevåpen, burde studere de kapitlene.

Meget britisk virker kapittel 35 »Marks of Cadency«. I Storbritannia er det bare eldste sønn som fører sin fars våpen uforandret men med en såkalt »label« eller turnerkrave så lenge faren lever, mens yngre sønner må foreta en varig forandring av våpnet. Tanken som ligger bak, er at våpnet skal kunne identifisere sin bærer. Det kan derfor ikke nytte at f.eks. far og sønn, eller to brødre, fører nøyaktig samme våpen. I England har de et system med små merker som føyes til: 2. sønn »a crescent« (liggende halvmåne), 3. sønn »a mullet« (femoddet stjerne) o.s.v. til 9. sønn »a double quatrefoil« (dobbel firblading). Yngre sønner i neste generasjon må så plassere nye merker på de gamle o.s.v. Det er et system som ikke fungerer og må vel være oppgitt for lenge siden.

Jeg ser da også at i *The Coat of Arms*, vol. VIII, no 147, 1989, s. 71–79, skriver Ian de

Minvielle-Devaux i en artikkel »Differentiating in England, France and Scotland«, at, »The usual English practice is now (as it has been for a long time) for all legitimate male line descendants of a grantee of arms to use the arms without any difference, although some authors suggest that it is »discourteous« of younger branches not to use some mark of difference from the head of the family«. Så vet vi det.

Da fungerer vel det skotske systemet bedre, hvor man opererer med forskjellige slags border. Yngre sønner må også matrikulere sitt forandrete våpen hos Lord Lyon King of Arms. Med jeg er ikke sikker på om dette fungerer i praksis. I C. A. Volborths Alverdens heraldik i farver, heter det at, »Men sandheden er vistnok den, at kun meget få personer faktisk lader deres våben matrikulere, og at det vilde føre for vidt at tvinge folk til det (hvad Lord Lyon teoretisk har ret til)«.

Egentlig er det vel bare den kongelige familie i Storbritannia som idag helt konsekvent bruker differensiering av våpen, idet alle medlemmer unntagen monarken bruker en sølv turnerkrave av forskjellig utforming og belagt med forskjellige små tegn og hvor bare fyrsten av Wales fører turnerkraven uten andre tegn.

Det minner meg om at i den før nevnte brosjyre heter det også at, »Den nye utgave er korrigeret og utvidet med nyere våbener i klassisk stil, bl.a. for medlemmer av det engelske kongehus«. Her har jeg mistanke om at den ivrige reklamemann (eller kvinne) har sammenblandet med et annet verk av Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*. Omtale av det verket finner vi nemlig på vår boks smussomslag. For hvis man håber å finne hva slags »label« prins Andrew eller andre medlemmer av det engelske kongehus fører, så blir man skuffet. Men for norske lesere kan jeg nevne at Princess Maud (Princess Charles of Denmark) førte »A label of five points argent, charged with three hearts and two crosses gules«. Så dette er nok skrevet før 1905.

Nu har jeg aldri sett utgaven fra 1904, men når det reklameres med at dette er en »Ny utvidet og korrigeret utgave af det berømte heraldiske bogværk fra 1904«, så stiller jeg meg tvilende til det. Jeg tror vi har for

oss et nytt opplag av verket fra 1904, og vi skal vel være glad for at verket er gjort lettere tilgjengelig for dagens lesere. Man skal bare være oppmerksom på at opplysninger i disse gamle verker senere kan ha blitt korrigeret eller supplert. En annen ting er at jeg som skandinavisk leser gjerne skulle sett »Heraldikkens elementer« fra Ströhl's verk. Nordisk heraldikk er jo mere preget av tysk heraldikk.

Det er også kapitler med »Marks of Bastardy« og om »The Marshalling of Arms«. Det siste gjelder sammenstilling av to eller flere våpen i et skjold, bl.a. med noen skrekkens overlessete eksempler, hvorav et vel en gang har vært gjengitt i dette tidskrift. Vi finner også kapitler om ordener, kvinners våpensføring (britisk) og offentlig heraldikk.

Tilslutt er det et »Synoptical index« og et »Index of proper names«. Men jeg savner en innholdsfortegnelse. Når man først utgir et slikt gammelt verk, kunne utgiverne ha spandert på det. Noen plansjer har utførlige beskrivelser, men de kommer ikke på samme sted som plansjene i boken. En innholdsfortegnelse kunne gjøre det lettere å finne frem i boken.

Den andre boken *Heraldic Designs*, gjengir 40 av plansjene i det første verket. Men fordelene her, er at det er bare trykk på den ene siden. Det er vel meningen at man skal kunne skjære ut og bruke dem som dekorasjon. Innledningen av Brooke-Little er en historisk oversikt over heraldikken.

Harald Nissen

Et pionerarbejde

Nordisk heraldisk Terminologi. Udg. af Svenska nationalkommittén för genealogi och heraldik. Lund 1987. 96 upaginerede sider, ill. SKr. 145,00.

Som en af idéerne til markering af Heraldisk Selskabs jubilæum 1984 foreslog formanden, Knud Prange, at der udarbejdedes en nordisk »konkordans« over heraldiske udtryk på de nordiske sprog. Tanken blev dog ikke virkeliggjort ved den lejlighed, men foranlediget af en påtænkt nyudgave af baron Stalins heraldiske Vocabulaire-atlas fra

1952 har Den Svenske Nationalkomité taget tanken op og ved fil. dr. Jan Raneke ladet udarbejde og udgive denne nyttige lille publikation.

Raneke gør i forordet rede for de mange, der har medvirket ved bogens udarbejdelse: fra Danmark Sven Tito Achen og Knud Prange, fra Island Guðny Jónasdóttir og Steingrímur Jónsson, fra Norge Hans Cappelen og Kolbjørn Ekkje, fra Finland Maunu Harmo, Aarre Aaltonen, Kimmo Kara, Tom Bergroth, Henrik Degerman og Bo Tennberg samt fra Sverige foruden Raneke selv Christer Bökwall og Lars C. Stolt.

Bogen består af tre dele. Først den egentlige konkordans, der er en liste på over 400 heraldiske termer på dansk, islandsk, norsk bokmål, nynorsk, finsk og svensk. Dernæst tavler, der illustrerer listens termer og endelig et alfabetisk register inddelt efter sprog.

Idéen er storartet og inddelingen klar nok, men man kunne nok have ønsket en egentlig indledning, som f.eks. gjorde rede for systematikken i opstillingen og principerne for udvælgelsen af heraldiske begreber, som kan virke noget tilfældig. Forordet indeholder nogle få opklarende afsnit for visse udtryk, men der kunne let peges på behovet for andre. Det falder i øjnene, at mange udtryk er behandlet inkonsekvent på de forskellige sprog. F.eks. er nr. 145, der på svensk er »Människa«, på norsk (bokmål) blevet til »Stående kutteklædt mann«, på islandsk »Uppréttur maður« og på dansk »Menneske/Mand (Stående kutteklædt mand)«. Her burde redaktionen have grebet ind og sørget for, at det var samme begreb, der blev gengivet på alle sprog. En jævnførende terminologi bør nu engang have sin styrke i udtrykkenes præcision. Raneke tager selv i forordet brodden af en række mulige indvendinger ved at erkende mangler på rækkefølgen, huller og inkonsekvenser af den ovenfor påpegede art, der skyldes vanskelighederne ved at koordinere bidragene fra de mange medarbejdere. »Hullerne«, bl.a. tre større ansamlinger af blanke skjolde, undskyldes med det vanskelige i at ændre på nummereringen. Det er tydeligt, at de svenske udtryk er udgangspunktet, og det er derfor uheldigt, at den svenske liste af alfabetiske hensyn står sidst. Man kunne vel

også ønske, at det havde været muligt at give de særlige danske og norske bogstaver »æ« og »ø«.

Forordet gør undskyldninger for usarvet illustrationsmateriale, men her finder anmelderen dog, at Raneke er for streng over for sit eget værk. Tegningerne står smukt og klart og er tegnet i en spændig heraldisk streg. Kun adskiller de to sidste tavler sig lidt ved skjoldenes størrelse og form, men er i øvrigt smukt tegnet.

Det må beklages, at der ikke er ofret mere tid på den redaktionelle del af bogen. Den kunne uden skade have været et halvt år længere undervejs, så disse værgerlige mangler var undgået. De forhindrer dog ikke, at det er et fortjenstfuldt pionerarbejde, der her er præsteret under åbenbart vanskelige vilkår. Det er givet, at bogen vil være til stor hjælp for mange, der beskæftiger sig med nordisk heraldik, f.eks. dette tidsskrifts læsere. En yderligere værdi har bogen fået ved en i 1988 udgivet oversættelse til fransk af de anførte termer.

A. T.

Europeiska dynastier

Kings & Queens of Europe, av Anne Tauté (sammansättning och formgivning), Romilly Squire (illustrationer); ett ark att vikas ut, 122×89 cm; Elm Tree Books, 27 Wrights Lane, London W8 5T2; ISBN 0-241-12740-8; pris £ 6.99.

Glädjen över att se flera olika vapen tillsammans och tillfredsställelsen med att heraldiken aldrig är något statiskt är vad som först slår mig då jag får *Kings & Queens of Europe* i min hand. Arbetet är en uppföljare till det välkända *Kings & Queens of Great Britain* (1971) och redogör i diagramform för europeiska dynastiers heraldik och genealogi.

I släkttavlan ges en expressresa genom de senaste tusen årens heraldik, dess skiftande smak och uttrycksätt som växlar i takt med ländernas politiska förändringar. Från visuellt slagkraftiga vapen med feodal klang (som Aragoniens av guld och rött åtta gånger kluvna sköld), leds man till historiens första kvadrerade vapen (Kastilien: i rött ett kastell av guld, kvadrerat med León: i silver

ett upprest rött lejon). Bland de talrika efterföljarna ser vi tex Englands leoparder kvadrerade med Frankrikes liljor. Utvecklingen går under renässansen och barocken mot furstevapen med en närmast otrolig mängd fält. Man kan räkna till inte mindre än hela 48 fält i vapnen för kejsar Maximilian, kung Lajos II och kung João III. Under 1900-talet återfår monarkernas vapen betydligt enklare och därmed värdigare utformning, och på sätt och vis verkar det nästan som om man gått hela varvet runt och kommit tillbaka till resans utgångspunkt.

En övergripande sammanställning av Europas heraldik ger möjligheter till reflektioner av skiftande art. Vårt att notera kan vara olika former av similarisering, tex Central- och Östeuropas synbarliga préférence för örnen som totemfigur och Nordeuropas talrika lejonbilder. Ytterligare en sak diagrammet belyser är hur oskiljaktiga rikets eller territoriets vapen är från regentens höga ämbete. Så snart en ny person eller familj uppstiger på tronen, överges det gamla vapnet till förmån för domänens. Detta fenomen kan observeras ett flertal gånger, bla för de många habsburgare vilka egentligen har ett eget släktvapen (i guld ett upprest rött lejon krönt med en blå krona) men som kejsare eller kungar aldrig begagnat det. Den nuvarande engelska regenten har även hon ett eget ättevapen som hon aldrig fört (Sachsen: nio gånger delad av guld och svart, balkvis överlagt av en grön rutenkrans). Troligen får vi även här i Sverige en återupprepning av det som skett i Danmark – nämligen att när en kronprinsessa gifter sig förblir hennes vapen oförändrat, vilket ju inte annars skulle vara fallet då en kvinna »ärver« mannens status. Ett för en skandinavisk betraktare roande exempel på motsatsen kan iakttas i ex-kung Konstantinos II:s och hans gemål prinsessan Anne-Maries av Danmark vapen (i blått ett svävande grekiskt kors av silver med – Escutcheon of Pretence? – Danmark 800 åriga vapen med tre krönte gående lejon i ett med nio hjärtan bestrött fält). Vapnet förekommer för övrigt även i samband med Rumäniens och Spaniens monarker.

Det måste ligga stor forskarmöda bakom en exposé av detta slag med sina bortemot

1500 namn och 159 vapenteckningar, f ö med förvånansvärt få upprepningar. Alla person- och landsnamn återges på ursprungsspråket – ett i mitt tycke sympatiskt drag som gör det lätt att överse med ett eller två stafvel. Giftermål och barn redovisas där det har betydelse för successionen eller visar släktskap till andra kungahus. Uppgifter om abdikation, regenttid, avsatt, stupad i strid, avrättad etc redovisas också. Studier kring suveränitetssymboler är förvisso mödosamma – med motsägelsefulla och disparata källor. Tauté och Squire har dock lyckats ge en pedagogisk översikt som visar de intrikata sätt varpå Europas kungahus och heraldik flätas samman. Att vapenteckningarna inte vilar på gamla återgivningar utan är förda à jour visar inte minst Danmarks och Sveriges vapen. Det förstnämnda visas helt korrekt i enlighet med de förändringar som stadfästes 1972 (korsen som fyrdelar skölden har raka korsarmar och hjärt-skölden upptar endast de oldenburgska bjälkarna). Pontecorvofältet i Sveriges vapen återges med ett litet krön på bron, just som namnet antyder. Romilly Squires vapenteckningar är ofta ganska personliga men alltid stringenta och lyckade exempel på hur effektfull »fladestilen«, rätt utförd, kan vara.

Max. Andersson

Ny svensk kunskapskälla

Nationalencyklopedien I A-Asa; Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs, 1989; 606 sid. + pärmtext; 10.900 kr t.o.m. 1989.

Det första av den omskrivna Nationalencyklopediens utlovade 25 band utkom dagarna mellan jul och nyår, tryckt i Belgien på papper från Finland. Reproduktionen är utförd i Danmark, men layoutoriginalframställningen är gjord i Göteborg. Allt förtjänar högsta vitsord.

Bandet inleds med en drygt tresidig förteckning över vetenskapligt råd och redaktion, som består av redaktörer och assistenter jämte experter. Bandet avslutas med en sju-sidig förteckning över medarbetare.

I detta första band redovisas bl.a. begreppen adel, adelsjungfru (= stiftsjungfru), adelskalender, adelsmöte och adelsvapen.

Den närmare tre sidor långa adelsartikeln med underrubrikerna »Adelns historia», »Adelstitlar» och »Adeln i Sverige» kompletteras av bilder i vackert färgtryck av vapensköldar för tolv äldre adelsätter, bl.a. de dansk-svenska ätterna Thott och Trolle. Avsnittet om adelstitlar är hårt beskuret. Ingenting är sagt om tysk-romerska rikets riksgrevar och riksfriherrar och övriga bördstitlar.

Författarens redovisning av Storbritanniens adel kan diskuteras. Enligt författaren skulle »nobility» betyda högadel (= betitlad adel?). I princip kan man inte, på sätt skett, sammanställa engelsk och skotsk adel. I England finns inte någon motsvarighet till de feodala skotska baronerna (*minores*), som med sin rätt till *Sir*-titel skiljer sig från lordbaronerna (*majores*).

Artikeln är signerad JvK, och för författaren f.d. statsheraldikern fil. lic. Jan von Konow, som själv tillhör en invandrad ätt, borde ha funnits anledning att under rubriken »Adeln i Sverige» framhålla de invandrade ätternas betydelse för svenska adeln och ridderskapet.

Erik Spens

Dansk møntreform

Gert Posselt: *Danske prøvemønter præget på Den Kongelige Mønt 1983-1989. Historisk Oversigt og katalog*. Udgivet af Den Kongelige Mønt 1989. Distribution: Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, DK-1220 København K. 41 sider, ill. DKr. 20,- + porto.

I 1980 var Danmarks Nationalbank kommet til den erkendelse, at en møntreform var påkrævet. 5-ørens købekraft var blevet så ringe, at den burde afskaffes, der ville blive

behov for en mønt af højere værdi end 10 kr, 5-kronen var upraktisk stor, og den nye 10-krone var for tæt på 1-kronen.

Arbejdet med møntreformen blev vanskeliggjort af medaljør Frode Bahnsens død 1983 og måtte overtages af Nationalbankens tegner Johan Alkjær. Først i 1985 blev en ny medaljør, Jan Petersen, antaget. Det nye portræt af dronning Margrethe udførtes af billedhuggeren Hanne Varming.

Bogen gør omhyggeligt rede for de tre serier prøvemønter, der efterhånden blev udført, afprøvet og vurderet af forskellige instanser. Hensyn til blinde og allergikere samt andre landes mønttyper indgik f.eks. i overvejelserne. Også Statens heraldiske Konsulent gav anledning til flere ændringer undervejs, således en formindskelse af dronningens monogram til fordel for kronen og ændret placering af tegnerens mærke.

Bogen lover ikke mere, end den holder. Det er prøvemønterne og kun dem, det drejer sig om. Ikke et ord om hvad det er for nye mønter, der sendes på gaden 1989-93. Men man må så regne med, at det er 3. serie, der blev godkendt ved møntloven af 21. december 1988. De to allerede udkomne mønter, 50-øren og 10-kronen svarer i hvert fald hertil. Man kunne også have ønsket sig en redegørelse for overvejelserne om at erstatte det firdelte kongevåben med statsvåbenets tre løver.

Men for den numismatisk interesserede er der masser af oplysninger: oplagsstørrelsen af de enkelte prøvemønter, diameter, vægt, metallegering osv. Og så oplysningen om, at Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har fået overladt samtlige ca. 7000 prøvemønter for efter udtagelse af eksempler på alle typer og varianter til Møntkabinetets egen samling at kunne sælge dubletterne på auktion.

A.T.

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 170. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemst gennem dansk postgiro 6 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica, journalist, stud. scient. pol. Peter Kurrild-Klitgaard, Matthæusgade 16, 2.sal, 1666 København V, Danmark. Ved indbetaling på postgiro bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 20, 27, 29 og 35 er udgæet. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, excl. porto: Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. – Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. – Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40. – Fra og med nr. 38, pr. stk. Dkr. 50. – Fra og med nr. 43, pr. stk. Dkr. 62,50. – Nr. 49-50 (jubileumsskriftet) Dkr. 296.

Heraldiske Studier nr. 1. Knud Prange: Våbenanetavlen, Dkr. 37,50 (excl. porto).

Heraldiske Studier nr. 2. J. C. Bille Brahe: Gravmindernes Vidnesbyrd, Dkr. 50,00 (excl. porto).

Heraldik i Norden (= Heraldisk Tidsskrift nr. 49-50), Dkr. 296,00.

Redaktør:

Greve Poul Holstein, Livjærgergade 29, 2100 København Ø, Danmark.

Redaktionsudvalg:

Tandlæge Per Hougaard, Asylgade 6, 4000 Roskilde, Danmark.

Konstnären Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, Helsingfors 33, Finland.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, 7000 Trondheim, Norge.

Greve Erik Spens, Berguddsvägen 5, 182 33 Danderyd, Sverige.

Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Förlagsfaktor Max. Andersson, Västra Kanalgratan 9 III, S-151 34 Södertälje, Sverige.

Fhv. førstearkivar Sigurd Engelstad, Langlia 16, N-0854 Oslo 8, Norge.

Fil. dr. Hans Gillingstam, Wibomsväg 6 III, S-171 60 Solna, Sverige.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.

Statsautoriseret revisor H. Erik Olsen (†).

Greve Erik Spens, Berguddsvägen 5, S-182 33 Danderyd, Sverige.

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, DK-2000 Frederiksberg, Danmark.

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Forskare Tom C. Bergroth, Slottsgatan 33 D. 54, 20100 Åbo, Finland.

Advokat Hans Cappelen, Sørkedalsveien 6, 0369 Oslo 3, Norge.

Sølvregistrator Ole Villumsen Krog, Det kgl. Sølvkammer, Christiansborg Slot, Prins Jørgens Gård 1, 1218 København K, Danmark.

Journalist, stud. scient. pol. Peter Kurrild-Klitgaard, Matthæusgade 16, 2.sal, 1666 København V, (kasserer), Danmark.

Statsheraldiker Clara Nevéus, Riksarkivet, Box 12541, 10229 Stockholm, Sverige.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark (formand).

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær).

Cand. jur. Sunil Saigal, Kongsager 5, 2620 Albertslund, Danmark.

Fhv. departementchef Birgir Thorlacius, Bólstaðarhlíð 16, Reykjavík, Island.

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79 B, 2000 Frederiksberg, Danmark.